

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

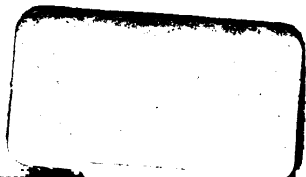
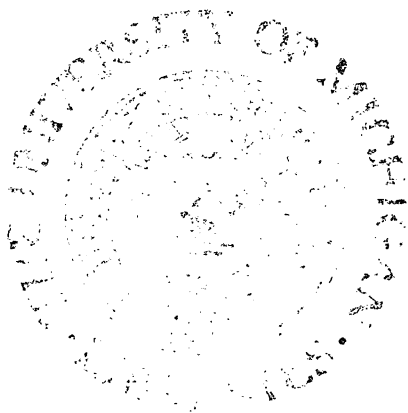
Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

2593

ԳԻՏԱԿԱՆ ՇՈՂԵՐ

Գ Ր Ե Ց

ԽՈՐԷՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՄԻԻԹԱՐԵԱՆ

Ծաղկաբաղ բնելով իմացական փիլիսոփայութենէն
և 1899 ի Պոլիս տպւոյ հոգեբանութենէ և ուրիշ
զանազան իմաստասիրական և բարոյական գր-
ուածներէն, զորս իբրև դաս աւանդեց նդեսիոյ
վանուց որբանեցի առաջադէմ աշակերաներուն :

سازف موميه نظارت جليه سنك ۲۲ و سيع الاول ۳۱۹ و ۲۶ حزيران ۳۱۷
تاريخه و ۱۸۸ نومرولى رخصتنامه سيله طبع اولمشدر

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ե. ՄԱՏՔԷՏՈՍԱՆ

1901

UNIVERSITY OF MICHIGAN LIBRARIES

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT

RESEARCH REPORT

1950

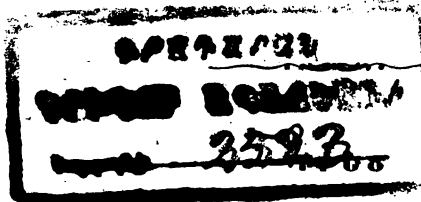
1951

1952

Mkhitarean, Khoresi

Gitakan shoghher...

ԳԻՏԱԿԱՆ ՇՈՂԵՐ

732

ԽՈՐԷՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՄԻԹԱՐԵԱՆ

Մաղկաֆաղ ընկով իմացական փիլիսոփայութեանն
 եւ 1899 ի Պոլիս սպեալ հոգեբանութեանն եւ ուրիշ
 զանազան իմաստասիրական եւ բարոյական գր-
 ուածներէն, զորս իբրեւ դաս աւանդեց Նդեսիոյ
 վանուց որբանեցի առաջադէմ աշակերտներուն :

معارف عمومیہ نظارت جلیہ سنک ۲۳ ربیع الاول ۱۲۱۹ و ۲۶ حزیران ۱۲۱۷
 تاریخلو و ۱۸۸ نومرولی رخصتنامه سیلہ طبع اولمشدر

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՅՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ս. ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ

1901

Grad
1872
1872
2002

Միտք եւ նիւթ, գորտփիւն եւ շարժում, ոյս եւ ջեր-
ւնոքիւն, ըս նախասահմանեալ սեօրեւնութեան աննկա-
բարձր արարչապէտի բացարձակ կաննցողութեան ճակ՝ բնա-
կան եւ բարոյական օրինոք անդադար կը գործեն ճիւղերաց
մէն մի մասերու մէջ, եւ այս գործունեութեան նպաստի
եզրակացութիւն բուն նշխարութեան հասնելու յառաձ կը
դիտէ :

Grad
EREW
700
14/17

ԿԱՆԻԱԲԱՆՈՒՅԻՒՆ

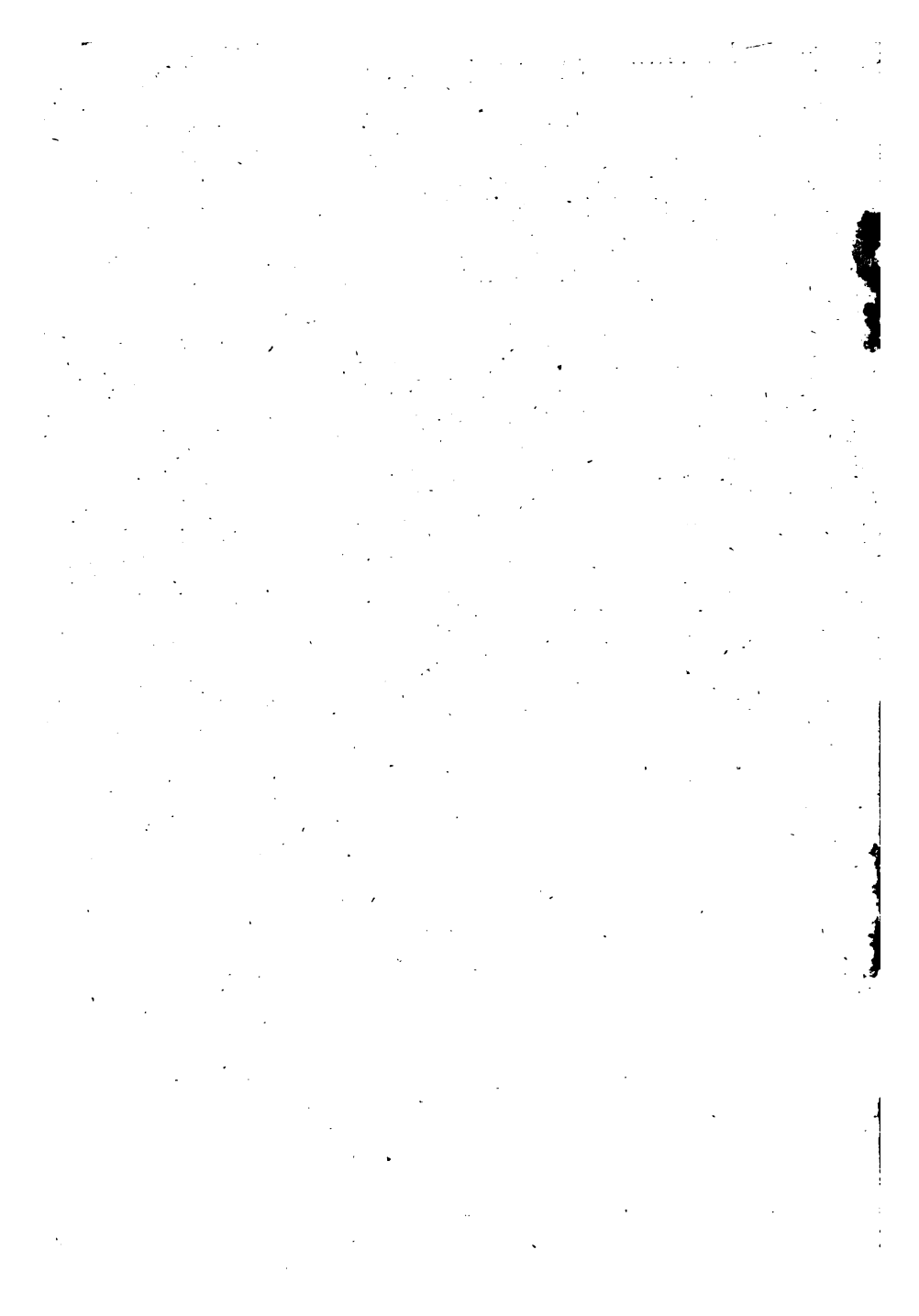

Սոյն գիտական հոգեբանական եւ բարոյական կրթական շողերէն գոյնզգոյն լոյսերը առաջ գալով, մտաւորական մարդոյն հոգւոյ խորհուրդները լուսաւորելու, եւ զայն ինքնանաճաչութեան առաջնորդելու, եւ մարմինը կրթելով ուսմամբ, գիտութեամբ, սրբի ազնուութեամբ, զայն բնական կենդանիներէն որոշելով, իբրեւ բարոյական հակ, բարձր դիրքի մը բարձրացնելու կարողութիւն ունին :

ԽՈՐԷՆ ԵՊԻՍԿՍ ԿՆԻՅԱՐԵԱՆ

ԳԻՏԱԿԱՆ ՇՈՂԵՐ

Հարցում. — Սկզբնական գիտութեան եւ իմաստութեան ծագումն ո՞րկէ է :

Պատասխան. — Սկզբնական գիտութեան եւ իմաստութեան ծագումն, ամէն պատճառներու նախնական սկզբնապատճառ արարածոց արարչի ամենակատարեալ իմաստութեան խորհուրդներէն կը հոսի, եւ առաջ կուգան մարդոյն մտաց խորհուրդները զօրացնելու եւ սիրան ազնուացնելու եւ զայն ինքնաճանաչութեան եւ բարոյական պարտազգացութեան հրաւիրելու : Եւ խորհրդածեալ գիտութիւնք ձեռք բերելու : Իմանալ պէտք է թէ, Աստուծոյ գիտութիւն եւ իմաստութիւնը միշտ անփոփոխ է, զի Աստուածն, ամենագէտ եւ ամենատես է, բայց ստեղծական մարդոյն գիտութիւն եւ իմաստութիւն, թէ սահմանաւոր եւ թէ անկատար է, եւ թէ նիւթական առարկայից փոփոխութեանց հետ, գիտութիւն եւս փոփոխութիւն կը կրէ, զի փոփոխական խառն ի խուռն առարկաները, ստուեր կը ձգեն մարդոյն մտաց խորհուրդներու վրայ, եւ չեն թողուր որ մարդն, ստոյգն եւ ճշմարիտն պայծառ կերպով ճանաչէ եւ ճշմարտութիւնները, իրենց իսկական պատկերաւ ի հանդէս բերելով բացատրէ : Աստուծոյ գիտութիւն եւ իմաստութիւն, իւր էութենէն եւ բնութենէն առաջ կուգան եւ միշտ անփոփոխ են :

2. — Մարդն ի՞նչ տեսակ գիտութեամբ կը կենցաղաւարուի :

Պ. — Մարդն երկու տեսակ գիտութեամբ կը կենցաղաւարուի , առաջին ինքնաբերական կամ ընազդեցական գիտութեամբ կը գործէ , այս գիտութեան մէջ , մարդն եւ ամէն կենդանիները հաւասար են , եւ այս գիտութիւն , ի սկզբանէ , ըստ նախասահմանեալ տնօրինութեան , ընութեան մէջ զետեղուած է , եւ ընութիւն ինքը կը սորուեցունէ մէն մի կենդանեաց , իրենց պէտք եւ պիտոյք հոգալու զգացմամբ , այս գիտութեան ուսուցիչն ընութիւն է , թէ մարդն եւ թէ ամէն կենդանիներ ինդքնաբերաբար կ'ուսանին ընութենէն , այս գիտութեան համար ուրիշ վարժապետի պէտք չի կայ : Բայց այս գիտութեան նախնական ուսուցիչ եւ օրէնսդիրն մեր պաշտելի Աստուածն է , այլ ինչիւր է թէ , ընութեան միջոցաւ ի գործ կը դրուի , որուն համար ընազդեցական գիտութիւն կամ օրէնք կ'ըսուի :

Զ. — Մարդն ինքնաբերական կամ ընազդեցական գիտութենէն վերջ , ի՞նչ տեսակ գիտութեամբ կը կենցաղաւարուի :

Պ. — Մարդն այս գիտութենէն յետոյ , կ'սկսի իրեն հոգեկան կարողական խորհուրդներէն , խղճի օրէնքէն , կրօնական զգացումէն , բարոյական սրտագգայտօքնեմէն , ուսանելով , կը յաջողի խորհրդածեալ գիտութիւններով կենցաղաւարուիլ , եւ այս ուսումն եւ գիտութիւն միայն մարդուն յատուկ է , ուրիշ կենդանիներ չունին այս մեծ եւ օգտակար ուսումն եւ գիտութիւն : Եւ այս գիտութիւններն են , որ չափաւոր սահմանի մը մէջ , զմարդն կը կատարելագործեն , եւ բարոյականի առաքինութեան մէջ կը հաստատեն , եւ այս է մարդուն կոչումը եւ պատուաւորութիւնն բարձրացունողն :

Հարցուած է իմաստասիրին թէ , գու ի՞նչ կը սորուեցնես աշակերտիդ , նա պատասխանած է թէ , ես նոր բան մը չեմ սորուեցուներ , նա ինչ որ ուսանիլ կ'ուզէ ,

անոնց ամէնքն ալ իւր սրտին եւ հոգւոյն մէջն է : Ուրեմն աշակերտ իւր ուսանելու առարկաներն իւր սրտի եւ հոգւոյն մէջ թող փնտռէ եւ ամէնքն ալ հոն կը տեսնէ : Ես միայն աշակերտին ուսանելու ճանապարհ եւ եղանակ ցոյց կուտամ , եւ խառն ի խառն խնդիրները ճշդելով անոր կը ներկայացունեմ ուսանելու եղանակներով , ասկէ աւելին արդէն ի սկզբանէ հաստատուած է մարդուն սրտի հոգեկան կարողութեանց եւ բնութեան մէջ , թող հոն նայի եւ իմաստասիրէ :

Լ. — Խորհրդածեալ գիտութիւնն մեզ ի՞նչ կը սորուեցունէ :

Պ. — Խորհրդածեալ գիտութիւնն իրերու առարկայից սկզբնական պատճառաց եւ հետեւութեանց առաջ բերած արդեանց քննութիւնն է , որուն բուն նպատակն է , ճանաչել , հասկնալ , բացատրել եւ հասկցունել , (այս կը սորվիմք այս գիտութեանէն) : Եւ այս գիտութիւն , շարունակ մարդուն մտաց եւ նիւթի շուրջ , շրջան կը կատարէ , անոնց մէջէն ճշմարտութիւնները փնտռել գտնել եւ բացատրել , ու ցոյց տալու համար մեզ :

Լ. — Գիտութիւն կազմելու համար , գիտասէրն ի՞նչ միջոցի կը կարօտի :

Պ. — Գիտութիւն կազմելու համար , գիտասէրին պէտք է ամէն բանէն առաջ , պատճառներու սկզբնապատճառն ճանաչել եւ ըմբռնել , այսպէս ալ իրաց եւ երեւոյթից պատճառները եւ երեւոյթները , անոնց օրէնքները , սկզբունքները , անոնց յետեւութիւնները ի ձեռքին ունենալ , որ կարող լինի ճշմարտութեանց մերձենալ : Եւ գիտութեան արժանաւորութիւնն , իւր աջ բերած եւ յայտնած ճշմարտութեամբն կը բարձնայ : Գիտասէր նաեւ պարտաւոր է միշտ իւր խորրդներուն առարկայ ընել , գոյութիւնը , նիւթը եւ տեսանելի հոգին , զօրութիւն եւ շարժումն :

Հ. — Նիւթի վրայ խորհող գիտասէր Բ՛նչ արդիւնք կ'ունենայ :

Պ. — Նիւթի վրայ խորհող գիտասէրը բնութեան մեկնաբանն կը համարուի , եւ բնութիւնը համատարած բաց մատեան մ'է գիտասիրի մտաց աչքի առջեւ . բնութեան մէջ իմաստունն ալ կը թափառի, տկարամիտն ալ : Սակայն տկարամիտն թէպէտ կը կարգայ զբնութիւն, սակայն ոչ կը հասկնայ եւ ոչ ալ կրնայ հասկցունել, բայց իմաստասէրն թէ կը կարգայ զբնութիւն, թէ կը հասկնայ եւ թէ կը հասկցունէ ու կը բացատրէ բնութեան ծոցի մէջ պահուած շատ մը գաղտնիքները :

Հ. — Մարդն իւր գիտութիւններն ուրիշ Բ՛նչ աղբիւրէ կը քաղէ :

Պ. — Մարդն իւր գիտութիւն եւ իմաստութիւն կը քաղէ Աստուածային գիտութեան եւ իմաստութեան ցողացումէն, իւր բանական հոգւոյ խորհուրդներէն, եւ իւր մտաց ու սրտի մէջ ի սկզբանէ հաստատեալ խզճի ազդմանէն, քարոյական պարտազգացումէն, նիւթական առարկայից երեւոյթներէն, որք մարդոյն մտաց եւ տեսութեան խորհուրդներու եւ խուզարկութեան սեսանելի պատկերաւ մը կը ներկայանան եւ իմաստասիրելու առիթ կ'ընծայեն : Գիտասէրը պէտք է որ լաւ ճանաչէ պատճառներ եւ անոնց առաջ բերած արդիւնքները, օրէնք եւ սկզբունքները, նիւթը եւ տարերք, զօրութիւն եւ շարժում, հոգին եւ անոր կարողութիւնները, հոգւոյն իւր մարմնոյ հետ ունեցած կապակցութիւն եւ յարաբերութիւնքն , քարոյական սկզբունք եւ անոնց տարերք, մոլութեանց եւ առաքինութեանց տեսակներ եւ անոնց առաջ բերած մոլութիւնք եւ առաքինութիւնք, նաեւ ճշմարտութեանց եւ արդարութեան սկզբունքները, եւ հետեւի փորձառական գիտութեանց, որք մեծապէս կ'օժանդակեն գիտասիրի հատութիւնքն :

աւելցնելու : Զի այս գիտութիւն մարդոյն կը ներկայացունէ զնիւթն եւ զգալի առարկաները, եղելութիւնները եւ անոնց յաջորդական շարունակութիւնք, մարմններու միմեանց հետ ունեցած կապակցութիւնք, բնական գոյութեանց, շարժմանց, օրինաց մարմնոց վրայ ըրած ազդեցութիւնք : Այս գիտութեան մէկ ճիւղն է ծառայական արհեստները, որք աշխատութեամբ կ'ստացուին եւ օրէնքներով կը չափուին : Խորհրդաւոր գիտութիւնը վերոյիշեալ առարկայից եւ եղելութեանց բանաւոր մեկնութիւն եւ բացատրութիւն կուտայ հասուն խորհուրդով եւ ապացոյցներով, ինաստասիւրութիւն զմարդն կառաջնորդէ տրամաբանական ձեռնարկութեամբ, ճշմարտութիւններ փնտռել զսնել եւ բացատրել : Հոգեբանական գիտութիւն զմարդն ինքնաճանաչութեան կը հրաւիրէ, ցոյց տալով թէ հոգին իւր մարմնոյն հետ ի՞նչ կապով կապուած է, եւ ո՞ր մասերն են գործողութեանց մէջ որ հոգւոյն, եւ ո՞ր մասերն են որ մարմնոյ միջոցաւ ի յայտ կուգան եւ հոգւոյն կը հաղորդուին : Բարոյական գիտութիւնը մարդուն պարտուց եւ իրաւանց սահմանը կը գծէ եւ օրէնքով, մոլութիւնները առաքինութիւններէն կ'որոշէ պարզ կերպով :

Մարդն փորձառական գիտութեան մէջ՝ գիտող է, բանականի մէջ՝ մեկնող է, իմաստասիրութեան մէջ՝ ճշմարտութիւնները փնտռող է, կրօնքի մէջ՝ պարզ հաւատացող է արտով եւ հոգւով : Պէտք է համոզուիլ թէ գիտութեանց եւ իմաստութեանց չափ օգտակար բան չ'կայ, զի առանց գիտութեան, տիեզերք եւ կեանք անստուգութեան մէջ, եւ մարդն կարճեաց եւ կասկածանաց մէջ կը մնայ :

2. — Ի՞նչ է գոյութիւնը :

Պ. — Ամէն երևոյթներ իր մը կամ բան մը կը յայտնեն, եւ այն իրը կամ բանն ալ հիմն է այն գոյու-

Թեան կամ երեւոյթին : Մարդն եւ նիւթն երեւոյթ են , որք կը տեսնուին եւ ասոնք գոյացութիւն են , զի կը համապատասխանեն իրենց երեւոյթին : Մարդուն կազմութեան մէջ թէ տարրական նիւթ կայ , եւ թէ աննիւթ հոգի կայ , որոց երկուքն ալ գոյացութիւն են , մինն է աննիւթ գոյութիւն , միւսն է նիւթական գոյութիւն , ասոնց մինն սեսանելի է , որ մարմինն է , իսկ միւսն հոգին է , որ անտեսանելի . աննիւթ հոգին անտեսանելի է : Ստոյգ էութիւն եւ գոյութիւն կը համարուի այն բանը , որ այն բանն ալ գործելու կարողութիւն եւ զօրութիւն ունի եւ շարունակ կը գործէ . մարդուն միտք եւ մարմինը իրենց առանձին գոյութիւն եւ յատկութիւնն ունին , բայց միմեանց հետ միացեալ իբրեւ մէկ անճաւարութիւն կը գործեն իրարմէ անբաժանելի , մարմնոյ առաջ բերած գործերը թէ կը շօշափենք եւ թէ կը տեսնեմք , բայց հոգւոյ խորհուրդները անտեսանելի են , զգացումն անշօշափելի է , կամքը կարող չեմք ճանաչել , միայն թէ մենք հոգւոյ գործերը , կարողութիւն , զօրութիւն եւ շարժումը իրենց առաջ բերած երեւոյթներով կը ճանաչեմք :

2. — Ի՞նչ է նիւթն :

Պ. — Նիւթն , իւր ամբողջութեամբն առնելով , հաստատուն , հեղուկ եւ կազային մարմիններն են , որք իրենց սեպհական յատկութեամբն կը բաժնուին իրարմէ : Նիւթի տարրական մասունքներ միմեանց մօտ բերող , կապող եւ միացնող , շարժումն եւ զօրութիւնն են : Մենք նիւթի եւ զօրութեան առաջ բերած արդիւնքները գիտեմք եւ կը ճանաչեմք . բայց նիւթի ներքին էութեան եւ բնութեան ինչ ըլլալը չեմք գիտեր : Իմաստասէրներէն ոմանք ըսած են նիւթի համար թէ , շօշափելոյն ստոյգ էութիւնն՝ անշօշափելոյն մէջն է , բաժանելոյն՝ անբաժանելիին , տեսանելին՝ անտեսանելին , լսե-

լոյն՝ անկսելիին մէջն է , որ կ'երթայ արարչի գաղտնի պահած խորին խորհրդոց մէջ կը կայանայ :

Է. — Ի՞նչ է զօրութիւն եւ շարժում :

Գ. — Զօրութեան եւ շարժման սկզբնապատճառն , զհոգին եւ զնիւթն ի սկզբանէ գոյութեան բերող էակն , ինքն զիտէ թէ ինչ են զօրութիւն եւ շարժումն , զի նորա տնօրինութեան նախասահմանադրութիւններն են :

Մենք շարժման եւ զօրութեան ինչ ըլլալու վրայ անկարող եմք խօսելու , միայն անոնց առաջ բերած երեւոյթներու վրայ կրնամք խօսիլ :

Զօրութիւն կ'ըսուի այն երեւոյթին եւ կարողութեանց , որք կարողութիւն ունին շարժումն առաջ բերելու եւ դադրեցնելու :

Փիտութիւն , բնական զօրութեանց եւ շարժմանց վրայ խօսելով , ոչ թէ անոնց ինչ ըլլալը կը բացատրէ , այլ անոնց միօրինակ գործելու անփոփոխելի օրինաց հաստատուն լինելը կ'ապացուցանէ :

Ամէն ստեղծական մարմիններ , իրենց մէջ շարժումն եւ զօրութիւն կը կրեն , որով կը շարժին եւ կը գործեն : Բնական բոյսերէն ումանք թունաւորելու , ումանք ալ բժշկելու զօրութիւն ունին , անասունք եւ մարդիկ իսկ զօրութեան եւ շարժման միջոցաւ կը շարժին , մերթ շահ եւ մերթ փնաս առաջ կը բերէն :

Առանց զօրութեան եւ շարժման տիեզերք մեռեալ գիակ մը կը դառնայ , ամէն պորձելու կարողութիւնք , շարժման եւ զօրութեան արդիւնքն են :

Շարժումն եւ զօրութիւն ամենակարողին Աստուծոյ գործիքներն են , որ ամէն բանի մէջ անդիմադրելի պով կը գործեն . թէեւ բնութիւնն ալ երբեմն իւր ըրնակ գործունէութեան մէջ զարտուղութիւններ կը տուծէ :

Ը. — Ի՞նչ է զգացողութիւն :

Պ. — Ամէն մարդ քիչ կամ շատ զգացողութիւն ունի եւ կ'զգայ եւ զգացողութիւն մարդուն հոգւոյ մէկ մասն է , բայց զգացողութիւն , միայն կ'զգայ , գիտութիւն չունի , միայն միջոց մ'է գիտութիւն ձեռք բերելու , զգացողութիւն , իրաց պատճառներ ցոյց տալու անկարող է . զգացողութիւն կրակի ջերմ ըԱՄԸ կը զգայ , բայց թէ ինչո՞ւ ջերմ է , անոր պատճառը չը գիտեր , եւ մութ խնդիրները բացատրելու համար , պատճառ եւ օրէնք գիտնալ պէտք է : Մարդուն զգացողութեան համար օրինակ մը բաւ է :

Օ Ր Ի Ն Ա Կ Մ Ը

Իմաստասէրը , ծովու եզերք աւազի կոյտ մը տեսած ժամանակ , քննելով կ'իմանայ թէ այն աւազը հոն բերող պատճառը , կամ հոմն է , կամ ծովու ալիքը , այս բաւական չէ խնդիրը լուսաբանելու , օրէնքն ալ գիտնալու է , զի օրէնքը պատճառի եւ արդեանց հարկաւոր յարաբերութեան , այսինքն նախորդի եւ յաջորդի պատճառականութեան մեկնողն է : Իրի մը պատճառն գիտնալը բաւական չէ , ուրեմն հանգամանքներ եւս բացատրելու համար օրէնք գիտնալ պէտք է , զի գիտութիւնը , երբ մասնաւոր պարագայ մը հանրական օրէնքի տակ կը գնէ , զայն մեկնած կը համարէ . աւազ բերող պատճառն հոմն կամ ալիքն էր , այդ պատճառի պատճառն ալ , շարժման եւ կամ թէ բախման մեքենական օրէնքն էր :

Պատճառ եւ օրէնք նիւթական գիտութեանց մէջ միշտ կարեւորն է , իսկ վերացական գիտութեանց մէջ , երբ բացատրող պատճառ չ'գտնուի , հոն ալ երկու

ճշմարտութեանց յարաբերութիւն փնտռելու է, որոց մինն սկզբունքն է, միւսն անոր յետեւութիւնն է :

Սոյն սկզբանց եւ յետեւութեանց յարաբերութիւնք որչափ որ օրէնք մ'են, բայց գոյացութեանց կը վերաբերին եւ ոչ թէ յաջողութեանց, վասնզի սկզբնապատճառն կը ստեղծէ, բայց ստեղծեալներն իրեն յաջորդները չեն, նոքա ստեղծեալներու մէջ կը մնան :

Սկզբունք իւր յետեւութեան պատճառն է, եւ ամէն բանի սկզբնապատճառն բացարձակն է, եւ այն է մեր պաշտելի արարիչն արարածոց Աստուածն :

Լ. — Ի՞նչ է տեսական գիտութիւնը :

Պ. — Տեսական գիտութիւնն իրաց հայեցողական ծանօթութիւնն է, իսկ գործնական գիտութիւնը գործողութեանց մէջ կը կայանայ, եւ գործողութիւնք նիւթական գիտութեանց մի վերձանութիւնն են :

Մարդուն գիտութիւն, իւր գործողութեանց կարողութեան չափն է. մարդն իւր գիտութեան չափով կրնայ իշխել բնութեան վրայ, գործնական գիտութիւնը տեսականէն կախեալ է, զի տեսականն է, որ կը նախատեսէ, եւ գործնականի կը վերածէ, տեսականն է որ կը քննէ եւ երեւան կը բերէ զպատճառն եւ օրէնք, սկզբունք եւ արդիւնք, փորձ եւ արդարութիւն, գիտողութիւն, վերլուծութիւն, շարժում, զօրութիւն, իրաց յատկութիւնք, կարողութիւնք, ծանօթ երեւոյթներ, բաժանում, միացում որոցմով ճանապարհ կը բանայ արհեստաւորին, իւր արհեստին դէպի յառաջադիմութիւն մղում տալու : Վերոյիշեալները տեսական գիտութեան ծնունդներն են, կամ թէ տեսական գիտութեան մէջ պահուած գործնական գիտութեանց գաղտնեաց բանալիներն են :

Լ. — Ո՞ր նախադասութիւններն են որ սկզբունք իւր համարուին :

Պ. — Ամէն սկզբնաւորեալ սկզբունքներու սկզբնապատճառ անսկիզբն Աստուած մեր պաշտելին , անզգրունիք . ամէն հունաւոր եւ ստեղծականի , երկրորդական պատճառին սկզբունքներուն , որք ստեղծեալներու մէջ միայն սկզբունք կը համարուին , պատճառական զօրութիւնք , եւ մտաց կարողութիւնք , սկզբունք են , զի պատճառներ իրենց արդիւնքով ցոյց կուտան , հանրական նախադասութիւնք , սկզբունք են , զի տրամաբանական նախադասութիւնք կը կազմեն , բաղկացուցիչ տարերք սկզբունք են , ընական օրէնք եւ զօրութիւնք , սկզբունք են , գիտութեանց վերաբերեալ հանրական ճշմարտութիւնք , սկզբունք են , զի նոքա զգիտութիւն կը մեկնեն , բանական գաղափարք , որք բացարձակի մէջ պարունակուած են եւ հունաւորանց սահմանաւորաց մէջ կը գտնուին , եւ գիտութեաց ու խորհրդոց եւ ամէն առարկայից հիմունքներն կը կազմեն , նոքա ալ սկզբունք են , նախնական ճշմարտութիւնք առաջ բերող , մեկնողներն եւս բանի սկզբունք են :

Է. — Ի՞նչ է հոգին :

Պ. — Ըստ ոմանց հոգեբանից , հոգին մարդուն կենսական սկզբունքն է , իսկ միւսք եւ իմացականութիւն , մարդուն հոգւոյ հմտութեան աղբիւրներն եւ կարողութիւններն են :

Անստեղծն եւ անսահմանն Աստուած զուտ եւ անխառն միտք է , զի անմարմին է , իսկ մարդուն հոգւոյ հետ միացեալ միտքը որ նիւթական մարմնոյ հետ առնչութիւն ունի , կը տարբերի Աստուածային զուտ եւ անխառն միտքէն , սակայն կրկին անգամ մարդուն հոգեկան կարողութեանց մի պատուական մասն է , եւ հոգեբանական գիտութեանց առարկայ է . սակայն ըստ մեր ըմբռման հոգին անտեսանելի , անըմբռնելի էութիւն մ'է , մեր մէջ բնակեալ եւ մեր մարմնոյ հետ միացեալ ,

սակայն մենք, հոգւոյն էութեան եւ շինչութեան ինչ ըլլալն չեմք գիտեր, միայն անոր կարողութիւններէն առաջ եկած գործեր եւ արդիւնքներ, որք մեզմէ կը տեսնուին եւ կ'ըմբռնուին կը ճանչուին, զանոնք գիտեմք, եւ անոնք են, որ զմեզ ինքնաճանաչութեան կ'առաջնորդեն : Եւ զմեզ ինքնաճանաչութեան հրաւիրողներն են, հոգւոյ խորհուրդները, խղճի օրէնքները, կրօնական զգացումն, եւ բարոյականի պարտազգացութիւն, եւ այս բարեմասնութիւնք միւս կենդանիներն չունին, անոր համար քնական օրինաց մէջ կ'ապրին :

Մարդուն միտքն իւր ամբողջութեամբ աւնելով մի եւ անբաժանելի էութիւն, զօրութիւն եւ ընտելիւն մ'է, բայց այն միութեան մէջ երեք բաժանումներ կան, որով մեր հասկցած լեզուով, իմացակրանութիւն, զգացողութիւն եւ կամք կ'ըսեմք : Մտաց իմացականութեամբն է որ մարդն կ'իմանայ, կը սրամաբանէ, կը խորհի, եւ իմացականութիւն մեր բոլոր հմտութեանց աղբիւրն է, որ երկուքի կը բաժնուի, արտաքին եւ ներքին, զի իմացականութիւն թէ արտաքին առարկաներէն հմտութիւններ կը քաղէ, եւ թէ ներքնածին հմտութիւններ կը ստեղծէ եւ անոնց վրայ խորհրդածութիւն կը կատարէ :

Ըստ ոմանց հոգեբանից տեսութեան, հոգւոյ խորհուրդներու կեդրոն մարդուն ուղեղին մէջն է, (բաց ի քնական կիրքերն եւ բաղձանքներն, որք մարդուն սրբտի արուարձաններու մէջ կը քնակին), հոգին թէ կ'զգայ եւ թէ կը խորհի, իսկ կիրք եւ բաղձանքներն, թէպէտ կ'զգան, բայց խորհելու կարողութիւն չ'ունին, աւելի քնականի օրինաց կը հետեւին, լոկ զգացողութեամբ :

Մարդուն իմացական կարողութիւնք, գիտես թէ սրբուն ներսէն ցոլանալով, կերթան զուրսի արտաքին ւարկաներու հետ հաղորդակցութեան մէջ կը մտնեն, անոնց պատկերակերպութիւնք ժողովելով, մարդուն

մարմնոյ զգայարանաց միջոցաւ կը տանին ներս զգացման ջիւղերուն եւ իմացականութեան խորհրդածութեանց կը յանձնեն :

Եթէ զգայարանաց կամ զգացողութեանց , այս կամ այն մասը խանգարուի , հոգին անձեռնհաս կը մնայ տեղեկութիւն աննելէ , մինչեւ որ փաստեալներ կազդուութիւն եւ առողջանան , սակայն զիտնալ պէտք է թէ , փաստողը հոգին չէ , այլ զգայարանաց այս կամ այն մասն է , որք կը կազմուին մարմնոյ լրատու ջիղերէն :

Պէտք է լաւ ըմբռնել թէ , այլ են զգայարանքներ որք մարմնոյ մասունքներն են , այլ է զգացողութիւն , որ հոգւոյ մի մասն է , բայց աւելի բնականին հետեւող է :

Հոգին կարողութիւն ունի զգալու , ըմբռնելու , խորհելու , դատելու , տրամաբանելու , յիշելու , երեւակայելու , չարք բարիէն որոշելու , զուգորդելու : Այսպէս ալ տեսնել , լսել , շօշափել , հոտառութիւնք եւ այլն բաները , որք մարմնոյ զգայարանաց միջոցաւ տեղի կ'ունենան եւ կը տեսնուին , անոնց ամէնքն ալ մարմնոյն չէ , հոգոյն է , հոգին է որ կը տեսնէ , կը լսէ , մարմնոյն զգայարանաց միջոցաւ . զգայարանքները հոգւոյն առջեւ միայն լրատու գործիքներ են :

Զգացողութիւն , մարդուն ներս կը լինի եւ ներս կը մնայ , իսկ իմացումը դուրս կ'ելլէ եւ առարկաներէն հմտութիւններ կը ժողովէ զգայարանաց միջոցաւ , ներս կ'առնէ կը տանի հոգեկան կարողութեանց կը հաղորդէ , հմտանալու համար : Թէպէտ հոգին մի է եւ անբաժանելի , բայց կարողութիւնք զատ զատ են , զի ըմբռնել , յիշել , երեւակայել , դատել , տրամաբանել հոգւոյ իմացականի հետ սերտ կապ եւ անհշուտութիւն ունին , իսկ հաճոյք եւ ցաւ , սէրը եւ ատելութիւն , զգայականի հետ հաղորդակից են , զի կիրք են :

Շարժառիթք եւ նպասակք թէպէտ կամեցողութեան

պայմաններն են, բայց իրենք կամեցողութիւն չեն, թէ-
լազիր են կամաց : Իմացումը, զգացումը երբեմն ի-
րարմէ անկախ կը գործեն, երբեմն ալ իմիասին կը գոր-
ծին :

Ստոյգ է թէ կամքը իմացականէն կ'առաջնորդուի,
բայց երբեմն ալ իմացականէն եւ գգայականէն անկախ
կը գործէ, մերթ կիրքերէն եւ հաճոյքներէն, մերթ
սխալ տեղեկութիւններէն բռնադատուելով : Ստոյգ է
թէ զգացումն եւ իմացումն կամքէն առաջ են, բայց
կամք միշտ ազատ է իւր վճիռներու մէջ, զի վճիռ-
ները կամքէն կախումն ունին :

Այլ է տպաւորութիւն, որ մարմնոյն վրայ տեղի
կ'ունենայ, այլ է զգայութիւն եւ ըմբռնում, որք հոգ-
ւոյն երեւոյթներն են եւ հոգւոյն մէջ տեղի կ'ունենան :
Տպաւորութիւնք կրկնութեամբ ունակութեան կը փոխ-
ուին :

Զգացումն երբեմն մարմնոյն կ'ազդէ, երբեմն ալ
հոգւոյն կ'ազդէ . ըմբռնումը նիւթի կը կարօտի որ
ըմբռնէ, զի առարկայ չեղած տեղը ըմբռնում չի լինիր :

Յիշողութիւն : Երբ միտք բան մը կ'ըմբռնէ եւ կը
պահէ, եւ վերջէն կը մոռանայ, յիշողութիւնը այն
խնդիրը յիշելով մտքին կը ներկայացունէ : Եթէ միտք
իւր ըմբռնածները ծածուկ պահէր եւ կարողութիւն չու-
նենար զանոնք յիշելու, այն ժամանակ, ամէն բան կոր-
սուած կը համարուէր :

Մենք բան մը սորուելու եւ մեր մտաց մէջ պահե-
լու համար, այն բանը քանի մը անգամ կարդալու եմք
որ չի մոռնամք, եւ բան մը լաւ ըմբռնելու համար լաւ
աղբութիւն ընելու եմք զայն լսած կարդացած ժա-
նակ :

Երբ չատ մը առարկաներ մէկէն կը ներկայանան
աչքի տեսութեան, մենք անոնց մէկին կամ երկու-

քին վրայ ուշադրութիւն կը դառցունեմք, բայց միւսներուն նշանակութիւն չեմք տար, այս պարագայիս մէջ, մեզ հաճելիները կ'ըմբռնենք, միւսները անմանօթ կը մնան մեր ըմբռնումէն :

Ծեր մարդոց զգայարանքները տկարանալուն պատճառաւ, նոցա յիշողութիւն կը տկարանայ, լաւ չեն յիշեր անցեալներ, զի նոցա ըմբռնումները եւս տկարացած են, իսկ երիտասարդաց ըմբռնում զօրաւոր է, անոնք լաւ կը յիշեն, իմաստասէրք, իրենց յիշողութիւն չի մշակելու համար, շատ մանր մունր բաներ չեն յիշեր, եւ ոչ ալ անոնք կ'ըմբռնեն, իսկ գործող արհեստաւորներ, թէ լաւ կ'ըմբռնեն եւ թէ լաւ կը յիշեն : Զուգորդութիւն ունակութեան արդիւնքն է, եւ այն ըմբռնումն է, որ կերթայ յիշողութեան, երեւակայութեան հասարակ օրէնքին կը հպի, յիշողութիւն եւ երեւակայութիւն զուգորդութեան եղանակաւորութիւնն ենք :

Ըմբռնումը վերըմբռնումէ առաջ է, զի մարդն նախ կ'ըմբռնէ, յետոյ մոռցածը կը վերըմբռնէ : Ունակութիւն երկուք է, մինն է բնախօսական, միւսն է հոգեբանական : Հակամետոքիւն տեսակ մը սէրէ, զի մարդն իւր սիրածի կողմն կը հակամտի . սերը մարդուն հաճոյքներու յատկանիչն է, որու շուրջ միշտ շրջան կը կատարէ մարդն :

Երբ մարդուն ունակութիւն, հակամտութիւն եւ շարժումն, զկամքն իրենց հաճոյքներու բնականի չափազանցութեան կողմն տանին, հոն կիրք ըսուած բանը երեւան կուզայ, եւ կիրքերը շարժութեանց բարձրագոյն աստիճաններն են . երբ շարժութիւնք զօրանալով մեծ կարողութիւն մը ձեռք բերեն, մարդուն հոգւոյ ազնիւ մասանց վրայ կը բռնանան, կիրք կը կոչուին, եւ կիրքերը մարդուն զգայական ունակութիւններն են,

առ ինդիր է թէ , այն ունակութիւնք որ բարոցն մէջ արմատացած են եւ հոգւոյ կամեցողական օրինաց կը հնազանդին , հոն ազնիւ կիրք կը համարուին : Կիրքերը պատահական հիւանդութեանց կը նմանին , մերթ կը հիւանդանան , մերթ կ'արողջանան :

Կիրքեր , կամաց իշխանապետութիւն բռնաբարած միջոցին , իրենց հաճոյքներ եւ բազմանքներ կատարել կուտան կամաց , թէպէտ կամքը , իմացականի ընկերակիցն է , զի անկէ կը քաղէ իւր խորհուրդները , բայց իմացականը , խորհրդատու է , իսկ կամքը՝ վճռատու , հետեւաբար կամք շատ անգամ իմացականին , բանականին դէմ դնելով , իւր ուզած կը վճռէ , մարդն պէտք է որ կամքն առաքինութեան կողմ շահ է , դժուարութեանէն խարուելու չէ , զի դժուարութիւնք զառաքինութիւն արատաւորելու էական բան մը չեն , շատ է որ հոգ տարուի կամքը վարժեցնելու դէպ ի բարի ունակութիւն :

Առաքինութիւնը , բարոյականութեան մէջ , տեսակ մը անսխալականութիւն է , առաքինութիւն եւ ունակութիւն միմիանց լրացուցիչ կը լինին , ջանից եւ աշխատութեանց զօրութեանց առջեւ :

Կրթութիւն զմարդն իբրեւ ճշմարիտ մարդ զարգացունելով կատարելագործելու արհեստանոցն է , զի կրթութիւնն է որ , մարդուն քնականի բնութեան մոլութեանց տեղութիւնը ցոյց տալով , մարդուն կամք զօրացունելով , խորհուրդները վսեմացունելով , սրտի զգացումները ազնուացունելով , զմարդն խղճի , կրօնի եւ բարոյականի սուրբ եւ նուիրական օրէնքներու գործադրութեան կ'առաջնորդէ :

Կրթութիւն սիրող մարդն չարերուն չընկերանար , արիներու բարի օրինակներուն կը հետեւի , եւ իւր կարսցած գիրքերու մէջէն բարիներ կը ժողովէ եւ իւր տաց շտեմարանին մէջ կը պահէ , պէտք եղած ժամա-

նակ զանոնք յիշողութեան միջոցաւ դուրս կը հանէ եւ բարի նպատակներու համար ի գործ կը դնէ . նա տգեղ եւ բարոյականութիւն խանգարող գրեւածներ չի սիրեր , չընդունիր , զանոնք արհամարհելով իւր մտքէն եւ հասուն խորհուրդներէն կը հեռացունէ :

Տղայի մը ուսմունք եւ գիտութիւն հաղորդելու համար , նորա հաճոյքներուն արթնութիւն տալ պէտք է , զի հաճոյքը հոգւոյ իմացականի գործելուն չափն է . ուսանողը բանէ մը որչափ հաճոյք զգայ , այն չափէն աւելի սիրող եւ աշխուժիւ կը մտեմնայ իւր ուսանելի առարկան ձեռք բերելու : Տղայ մը մէկ անգամ ուսման հաճոյք ունենալէն վերջ , կարելի է ամէն բանէն ձանձրանայ . բայց ուսանելէն եւ հասկնալէն բնաւ չի ձանձրանար , զի հրապոյր գրգռիչ է իմացականին , եւ ուսանելու զաղտնիքը հրապոյրի եւ սիրածի մէջն է :

Մանուկը իւր սրտի սիրածը շուտով կ'ուսանի եւ կը հասկնայ , զի խորհուրդները սրտի ներշնչմանց եւ զգացման շատ կը հետեւին . անկեղծ եւ բուռն սէրը շատ մը գիտութեան ծնունդ տուող միջոցն է : Գործունէութիւն առաջ տանողը հաճոյքն է , զի հաճոյքէն առաջ կուգայ գործունէութիւն , բայց տղայք իրենց մանկական հասակին մէջ՝ ուսանելէն աւելի խաղալը կը սիրեն , բայց հմուտ մանկավարժը , տղուն ընկերանալով , նորա հաճոյից համաձայն կը գործէ , անոր հետ կը խաղայ , բայց խաղալու ձեւակերպութեան տակ , նորա մատաղ մտաց մէջ կը զետեղէ ուսման սէրը , որով խաղի սէրը հետզհետէ ուսանելու սիրուն կը յաջորդէ , զի հետաքրքրութիւնը կ'ստիպէ տղան միշտ հարցունել իւր սիրած բաները եւ տեղեկանալ , եւ ասիկայ ուսուցանելու մի սկզբնական եղանակն է :

Փորձն զմեզ կը համոզէ թէ ամէն ուսեալ չի կրնար ուսուցանել , զի ուսուցանելու համար տղու եռանդ եւ

տրամադրութիւն վնտռել պէտք է, զի այն տղան որ ի բնէ տրամադիր չէ, ուսուցիչը չի յաջողիր ուսանողի բնութեան խորերէն բղխած թերութիւնները ջնջել եւ տղան բարոյականի կատարելութեան բարձրացունել :

Ուսուցիչը պէտք է որ աշակերտի զգացումները վառ պահէ . ստոյգ է թէ զգացումը ինքնին գիտութիւն չէ, զի առարկաներու պատճառները չի գիտեր, բայց զգացում ճանաչել, միջոց կը դառնայ մանկական պատճառները ճանաչելու եւ բացատրելու, որ ուսման նախաշաւիղն է : Ուսուցչի առաջին պարտքն է, տղայի մտաց մէջ ուղիղ խորհուրդ, եւ բարեսէր կամք ներշնչելով զայն ուղղութեան մէջ հրահանգել : Միմիանց հակառակ հաճութեան տհաճութիւն մը կայ բնութեան մէջ :

Տհաճութիւնը տղային ձանձրոյթ կը պատճառէ, անոր համար տղային երբեմն կարգալ, երբեմն գրել եւ երբեմն ալ խօսիլ տայ ուսուցիչը, որ տղան, չի ձանձրանայ, միտքը թարմ մնայ եւ չի տաղտկանայ զի տաղտկացեալի հաճոյքը, տհաճութիւն կը պատճառէ տղային, տաղտկացեալ միտքը հաճոյք չի զգար :

Աշակերտին ստէպ յանդիմանութիւն եւ զաւազան սովորական կը դառնայ եւ անոր զգացումները կը խանգարէ . ծանր պատիժներ, մեծ յանցանքներու համար պահելու է . տղայի մը համար, մէկ խոժոռ նայուած ամենամեծ յանդիմանութեան տեղ կը բռնէ :

Բաղձանքներ կան, որք անսահման են, նոքա, թէ առաքինութեանց եւ թէ մոլութեանց մէջ, բնաւ չեն կշտանար, եւ ասոնց տեսակին կը վերաբերին կիրքերը, սէրը, ազատութիւնը, փառամոլութիւնը, եւ ազամոլութիւնը եւայլք :

Այսպէս նաեւ կրթեալ ազնուագոյն կիրքեր եւ ողձանքներ կան, որք շարունակ ճշմարիտ բարւոյն, ողեցիկ վսեմութեան, գիտութեան արհեստի առաքի-

նութեան սիրահարներն են : Խորհեմ ուսուցիչը սոյն բա-
րեսէր կիրքերը եւ իզձերու՝ ազնուութիւնը առաջ բերե-
լով , իբրեւ մշտանորոգ անունդ կը մատուցանէ աղային ,
կը սպաւորէ նորա սրտի եւ հոգւոյն վրայ :

Մարդուն յառաջդիմութեան միջոցը շատ քիչ է ,
ստուերի պէս կուգայ եւ կ'անցնի կ'երթայ , մեր առաջ-
դիմութիւնը , մեր կենաց օրերուն չի համապատասխա-
ներ , վասնզի մեր ժամանակը երեք մասի բաժնուած
է : Մեր առաջին շրջանն է անակոփիւնը , այս շրջանի
մէջ լոկ բնազդումն կը տիրէ մեր վրայ , եւ այս շրջանը
անասնական է , երկրորդ , չախահասութեան շրջանի մէջ
խորհուրդ կը տիրէ մեր վրայ , եւ այս է մեր յառաջդի-
մութեան շրջանը . սակայն այս շրջանն ալ աղմկալի է
եւ խռովայոյզ , որ զմարդն շարունակ կ'ալեկոծէ բար-
եաց եւ չարեաց խառնուրդներու մէջ , երրորդ ծեղու-
թեան շրջանն է , այս շրջանի մէջն ալ ունակութիւն կը
տիրէ : Թէ ի՞նչ է ունակութեան օրէնք եւ գործունէու-
թիւն : Պէտք է յայտնել թէ ունակութեան գործունէու-
թիւնը , մարդուն կամաւոր կրկնութիւնն է . ունա-
կութիւն , որչափ կրկնուի եւ շարունակուի , այնչափ
մեր խորհուրդները կը տկարանան . ունակութեան սո-
վորութեանց առջեւ , եւ մեր վերջի ջանքերը ապար-
դիւն կը մնան , զի ունակութիւն կը յաղթէ մանաւանդ
մեր ծերութեան ժամանակի մէջ :

Ունակութիւնը երկայրի սուր է , թէ առաջինու-
թեանց եւ թէ մոլութեանց մէջ . երկուքի մէջն ալ
միշտ յաղթող է , ուրիմն երջանիկ են անոնք , որ ու-
նակութիւնը , իրենց բարեգործութեան կողմը կրնան
գարձունել իրենց երիտասարդութեան մէջ , իրենց
բարձր խորհուրդներու շնորհիւ :

Մարդուն ծերութեան ժամանակը , մոլի ունակու-
թիւնը , բնազդեցականի պատկեր կ'ըզգենու :

Ունակութիւն, սիրելի շապիկ մէ, որ առաքինի մարդուն ալ սիրելի է, մոլիին ալ, զի ունակութիւնը երկուքին ալ կը յարմարի, բայց մոլիններու ունակութեան շապիկը որքան որ հագնիլ սիրելի է եւ հեշտ, բայց չուզած ժամանակդ վրայէդ հանել, համարեայ թէ անկարելիութեան աստիճանին կը հասնի, ունակութիւն ստացող մարդ իւր վրայ տիրապետ կը կարգէ զունակութիւնն, նա քաղցրութեամբ կ'սկսի. բայց շուտով բռնապետ կը դառնայ, մարդուն խորհրդոց եւ կամաց վրայ տիրապետելու, եւ զանոնք իւր ետեւէն իր-րեւ գերի քաշելով տանելու, մանաւանդ մոլութեանց մէջ:

Բաղձանք. Մարդն կարծես թէ հոգւոյ եւ մտաց, կրից եւ բաղձանաց յուզման խառնակութենէն բազադրեալ, կազմակերպեալ էակ մըն է, որ մերթ մարդու պէս մերթ գազանի պէս կը գործէ. մարդն ալ շատ անգամ իւր անկարգ բուն բաղձանաց դէմ կը մարտնչի, բայց չի յաջողիր զայն կրթել եւ բնականի բաղձանաց նպատակէն յետս կասեցունել: Եթէ այս բանիս մէջ բարեբաղտութիւն մը կայ այն ալ մարդուն կամեցողութիւնն է, որ շատ անգամ բաղձանաց հետ չընկերանար: Թէպէտ բաղձանքները կամքէն առաջ են, զի մարդ, նախ բանի մը կը բաղձայ, յետոյ կամքը կուգայ զայն ընդունելու կամ մերժելու. բնականութեան եւ կամաց մէջ խորհուրդ կայ, բայց բաղձանքները խորհուրդ չունին. խորհուրդ եւ կամք, աչք ունին եւ կը տեսնեն, իսկ բաղձանքը, աչք չունեցող կոյրմ' է, եթէ բաղձանք երբեմն առանց խորհրդոյ կամեցողութեան իւր նպատակին հասնի, այդ բանը դէպքի յաջողութեան մէկ բացառիկ պատահումն է:

Բաղձանքը, որ զգայական գործողութիւն մէ, երբեմն զմարդն մարդկութեան սահմանէն դուրս հանելով, անասնոց վիճակին կը մերձեցունէ:

Բնականի մէջ սիրոյ օրէնք մը կայ, երբ այդ սէրը իւր սիրելի առարկայէն հեռի է, բաղձանք կը համարուի, երբ իր սիրելի առարկային կը դիմէ, հոն ալ ուրախութիւն կը համարուի. ուրեմն անոր մէկ վիճակ մ'է, ուրիշ վիճակի մը անցնելու հակումը եւ շարժումն, ու գործունէութիւն ունի, որով բաղձանաց բոլոր տարերք ցոյց կուտայ իւր վրայ:

Բաղձանքը, իւր բաղձալի առարկան չը տեսած, զայն երեւակայութեամբ կը վայելէ, բաղձանք միշտ իւր բաղձալին կը փնտոէ, թէ բարի լինի թէ չար, շատ է որ իւր սիրելի է:

Մինչեւ որ բաղձանքը չ'շարժի, որ եւ է գործողութիւն չի լինիր, ա'յլ է, ուրախութիւն, այլ է հաճոյք. հաճոյքը, թէ հոգւոյ եւ թէ մարմնոյ շարժումն է, իսկ ուրախութիւնը կրից մէկ տեսակն է, որ իւր բաղձանաց փնտաածը գտնելով անոր վրայ կ'ուրախանայ:

Ա'յլ է ճշմարիտ սէր, որ բարիէն դատուիլ չ'ուզեր, ա'յլ է հաճոյք, որ մեծ մասամբ բաղձանաց կը հետեւի, քան թէ ճշմարիտ բարեաց:

Հաճոյքը բնախօսական հոսանաց հետամուտ լինելու աւելի տրամադիր է, եւ իւր սիրածը շարունակ բաղձանաց մէջ կը փնտոէ, քանթէ հոգւոյ խորհուրդներու մէջ, զի բնականի մէջ, հաճոյքը աւելի կ'զգայ: Հաճոյքը կոյր է, վսեմն եւ ճշմարիտն ու փառաւորն չի տեսներ, այլ միայն իրեն հաճելի երեւցածները կը տեսնէ եւ անոնց կը հետեւի:

Ը. — Հոգեբանական գիտութիւն մարդուն ինչ կ'ուսուցանէ:

Պ. — Արտաքին դիտութիւններէն աւելի օգտակար է մարդուն համար՝ ուսանիլ, այս անտեսանելի, բայց գործողութեանց արդիւնքն մեզ ըմբռնելի ցոյց տուող ինքնաճանաչութեան հոգեբանական գիտութիւն:

Այս գիտութիւն ամէն գիտութեանց հիմն եւ ար-
բիւրն է , վասնզի ամէն գիտութիւնները մեր մէջէն եւ
մեր հոգւոյ խորհուրդներէն կառնուն իրենց ծագումն եւ
զարգացումն :

Այս գիտութիւնն է որ զմեզ կ'որոշէ բնազդեցա-
կան կենդանիներէն , եւ զմարդն կատաւելագործելով
բարոյական էակ կը կացուցանէ :

Սակայն շատ դժուար է այս գիտութիւն ձեռք բե-
րել եւ ըստ այնմ կենցաղաւարուիլ , վասնզի մարդուն
բնական բնութեան խորերէն առաջ եկած կրից եւ բազ-
ձանաց չափազանցութիւնք , շարունակ հակառակու-
թիւն կը յարուցանեն հոգւոյ խորհուրդներու դէմ , եւ
զմարդն դէպի բնական բնազդեցական կեանք կը մղեն :
Թէպէտ բնական կեանքն ալ մարդուն համար կարեւոր
է , բայց նորա չափազանցութիւն զմարդն կը հեռացնէ
բարոյական կեանքէն : Այս այն մեծ պատերազմն է որ
շարունակ զմարդ ալէկոծութեան մէջ կը պահէ , բնա-
կան եւ բարոյական կենցաղավարութեան մէջ :

Մարդուն հոգւոյ խորհուրդներ , նորա մանկական
հասակին մէջ շատ տկար են եւ խակ , ուրեմն այն
խակ եւ տկար խորհուրդներուն կրթութիւն եւ լուսա-
ւորութիւն տալ անհրաժեշտ պէտք է , զմարդն իւր բար-
ձր դիրքին բարձրացունելու համար :

Այն մարդն որ ինքզինք չի ճանաչէր եւ իւր անձի
վրայ գիտակցութիւն չունի , մենք ինչպէ՞ս կրնանք հա-
մոզուիլ թէ նա ուրիշ բաներ եւ մարդիկ ճանաչելու
կարող է . այն մարդն որ ինքզինք չի ճանաչէր , միթէ
կարելի է յուսալ թէ նա անսեսանելի արարիչն Աստ-
ուած կը ճանաչէ : Ըսած է վճռախօս մը « ծանիր
զքեզ » :

ՔԱՐՈՅԱԿԱՆԻ ՊԱՐՏԱԶԳԱՏՈՒԹԻՒՆ

Հոգեբանութիւնը մարդոյն առաջին ուսումն է, անկէ վերջ կարգ կուգայ բարոյագիտութեան ուսումն սորվելու :

Բարոյագիտութիւնը, իւր օրէնքներն եւ հրահանգներն, հոգւոյ խորհուրդներէն կը քաղէ, թէ կ'ուսուցանէ եւ թէ ի գործ կը դնէ ու կը հրահանգէ :

Հոգեբանութիւնն եւ բարոյական ուսումն, ամէն մարդու համար պէտք է, բայց այս դժուարիմաց եւ դժուարատանելի գիտութիւնք ուսուցանելն, ուսանելէն աւելի դժուար է : Եւ ամէն բանէն աւելի դժուարն այն է, որ այն ուսմունք զորս մենք ուրիշին պիտի հաղորդեմք, արդեօք այն բաները մենք գիտեմք, եւ ունիմք, կամ թէ, այն բաներու ստոյգն հասկցած եմք, եւ թէ մեր սորուեցուցած առարկաներէն առաջ եկած արդիւնքները մենք կա՞րող եմք մեր անձի վրայ նկարագրելով ի հանդէս բերել :

Մենք՝ մեր աշակերտին՝ մեր մտաց խորհուրդներն են զորս կը հաղորդեմք, նա տրամադիր է ընդունելու եւ ուսանելու՝ թէ ոչ, վարժապետ նախապէս այս բաները գիտնալու պէտք ունի :

Այն աշակերտն որ իւր մէջն եղած ներքին զննութիւնք, հոգւոյ կարողութիւնք, եւ անոնց առաջ բերած արդիւնքներն չի կարողանայ ճանաչել եւ ըմբռնել ու բացատրել, նա տրամադիր չէ ինքնաճանաչութեան շաւղին մէջ մտնել, եւ այս տեսակ աշակերտի հետ ի՞նչ ոճով եւ լեզուաւ խօսիս, միշտ խօսածներդ իրեն համար անհասկնալի եւ անըմբռնելի են, եւ ապարդիւն կը մնան :

Իսկ երբ տղայ մը, սրտով կը փափագի իւր հոգւոյ ամէն կարողութիւնները քննել, հասկնալ, այս բանը մի բարի նշան է, որ ինքզինք ճանաչելու եւ լաւ կառավարուելու յոյս կուտայ, եւ իւր անձի թերութիւնք աստիճանաբար ճանաչելով, իւր հոգւոյ բարեմասնութիւնները ցոյց կուտայ, եւ անկէ վերջ, շուտով կը յաջողի իւր սխալմունքները սրբագրելով, հեռանալ ֆեառաբեր եւ անպատիւ վարմունքներէ, եւ տգեղ ունակութիւնք, բարի ունակութեանց կը փոխէ: Նա որ ինքզինք լաւ կը ճանաչէ, նաեւ ուրիշներու սիրտ եւ հոգին ալ ալ կրնայ ճանաչել եւ մոլիներէ զգուշանալ ու հեռանալ: Ուսուցիչը պէտք է որ Աստուծոյ երկիւղածութիւնն եւս ունենայ եւ տպաւորէ ուսանողի եւ սրտի եւ մտաց մէջ, զի Աստուծոյ երկիւղածութիւնն ուսանողի կոչումն կը բարձրացունէ, եւ ուղիղ բարոյականի հետեւելու կ'առաջնորդէ:

Մարդն ինքն է որ կրթութեամբ առաջ կը բերէ, թէ հեռատեսութիւնն՝ եւ թէ շատ մը գիտութեանց միաբանական միացման կապն: Մարդն ինքն է որ, կրնայ պատրաստուիլ դարգանալու եւ կատարելագործուելու, «Դու քեզ օգնէ որ Աստուած ալ քեզ օգնէ», եթէ դու քեզ չ'օգնես, լաւագոյն առիթներն ի գորս չի դնես, վերջէն դանոնք պիտի փնտոես՝ բայց չի պիտի դանես, վասն զի Ժամանակն դանոնք իւր հոսանաց հետ կը տանի այլ եւս չի վերադարձնելու պայմանաւ:

Ժամանակի հոգին չի ճանաչող ծոյլերու համար կեանք չի կայ, զի նոքա կենդանի աշխարհի մէջ, անթաղ մեռեալներ են:

Խոհեմ ուսուցիչն իւր աշակերտին, գիտութիւնն ուսուցանելէն աւելի, ուսանելու ճանապարհները ցոյց կուտայ, առաջ բերելով թէ, աշակերտն ուսանելու եղանակն ձեռք բերելէն վերջ, ինքնին կրնայ ինքնօգ-

նութեամբ եւ կրթութեամբ, ուսմունքներն իւր անձի վրայ պատկերացունել, եթէ տրամադիր է, եւ իւր Ֆիզիզական կարողութիւնք եւ թէ մտաւորական կեանք կարողանան համապատասխանել ուսման եւ կրթութեան: Ուսմունք եւ կրթութիւն ձեռք բերելու համար պէտք է որ մարդն ունենայ յարատեւ աշխատութիւն եւ հաստատուն կամք: Աշխատութիւնը մոգական գաւազան մ'է, եւ թէ դիւթիչ զօրութիւն: Հաստատուն մտաց տէր մարդուն համար, որ անկարելին կարելի կ'ընէ, հաստատուն կամաց տէր մարդն, ամենադժուար բառը կ'ընդունի, բայց անկարելի բառին մեծ նշանակութիւն չի տար. անոք որ հաստատ կամաց եւ յարատեւ աշխատութեանց կը հնազանդին, հոգին թոյլ կուտայ անոնց անկարելին՝ կարելի ընելու: Հանճարը յարատեւ աշխատութեան ծնունդն է: Աշխատութիւնը փոքր մանկան սուքերուն զօրութիւն կութայ, եւ զայն լեռան ստորոտէն անոր գլուխը կը բարձրացունէ:

Ը. — Բարոյական գիտութիւնն իւր հմտութիւնն ս'ւրկէ կ'առնու:

Պ. — Բարոյական գիտութիւնն իւր հմտութիւնները կը քաղէ մարդոյն հոգւոյ խորհուրդներէն, խղճի օրէնքներէն ալ քաղելով, ցոյց կուտայ մարդուն ճշմարիտ բարեաց եւ առաքինութեանց հետեւելու եւ չարիքներէն հրաժարելու կերպն, որով մարդն կը յաջողի պատուաւոր փառք մը, պատիւ մը եւ երջանիկ կեանք մը ձեռք բերելու:

Բարոյական գիտութիւնն, առաքինութիւնք եւ մուտքութիւնք իրարմէ որոշելով, հրահանգ կուտայ մարդոյն ըսելով, առաքինութեանց հետեւող մարդոյն վարձքն պատիւն է, եւ նպատակն՝ երջանկութիւն, իսկ մուտքութեանց հետեւող մարդոյն վարձքն պատիժն է, արհաւիրականք եւ անպատուութիւն:

Այս գիտութեան պաշտօնն է հնարաւոր միջոցներով , օրէնքներով , համոզել , կրթել , եւ ուղղութեան բերել՝ մարդոյն բնականի բնութեան հետեւով կիրքերը , փափաքները , իղձերը , եւ զմարդն բնական կեանքէն մինչեւ աստիճան մը հեռացունելով , բարոյական շաւղի մէջ դնել :

Սակայն շատ դժուար է զգալի եւ հեշտալի առարկաներէն մարդոյն տհաս միտք եւ նորա խորհուրդներն անջատելով տանիլ բարոյականութեան ընթացքին մէջ դնել : Մանաւանդ անուս եւ չկրթուած միտք , բնաւ չի յօժարիր այս ծանր լուծին խոնարհիլ , ուրեմն խակ միտքերը կրթել պէտք է , այս կրթութիւնն ալ դժուար է , վասնզի լեռան ստորոտէն նորա գլուխ ելլել է առաքինին համար :

Կրկնել պէտք է թէ առաքինին շատ դժուարութեամբ լեռ կելնէ . բայց մոլին կը նմանի լեռան գլուխ կեցող այն խախուտ քարին , որուն եթէ մի փոքր շարժում տաս , այն քարն ինքնին սահելով , գլորուելով շատ շուտ լեռան ստորոտ կիչնէ , մանաւանդ թէ հրապուրիչ առարկաներն , տեսանելի են , եւ մարդոյն սըրտի անխորհուրդ զգացմանց , կրից եւ բաղձանաց համապատասխան պատկերաւ մը կը ներկայանան իրենց հաճելի երեւոյթներով : Մինչ բացականին հետեւիլ սիրող մարդն , իւր շատ մը բնական հաճոյքներէն ինքզինք չ'պիտի գրկէ , եւ շատ մը նիւթական զոհողութիւնք պիտի ընէ , որ կարողանայ իւր փափաքելի պատւոյն արժանանալ , եւ իւր յուսացած երջանկութիւնն ձեռք բերել :

Մենք կը տեսնեմք թէ նորածին տղայք խորհուրդւնին որ կարողանան բարին եւ չար , պատիւ եւ անստուութիւն իրարմէ որոշել , եւ բարոյն ու պատուարին հետամուտ լինիլ , հետեւաբար բնագոյնեցական անքն իրենց հաճելի եւ սիրելի է , եւ անոնց ետեւէն

գնալու տրամադրութիւնը ցոյց կուտան : Կրթութիւն միայն կրնայ զանոնք բնական կեանքէն հանելով՝ բարոյականին առաջնորդել :

Ուրեմն բարոյականութեան սուրբ տաճարի մէջ մտնել ուզող մարդոյն , մեծ կրթութիւն եւ դաստիարակութիւն պէտք է :

Մարդ մը բարոյական կրթութեան հետամուտ եղած ժամանակ , պէտք է որ իւր բարոյական նկարագիրն կատարելագործելու փափաքն եւ ջանքն ունենայ , եւ նախապէս իւր ընդունակ եւ տրամադիր լինելու վրայ խորհի , եւ իւր մէջ հաստատուած խիղճը , արթնութեան մէջ պահելու հոգն եւ խնամքը ունենայ :

Բարոյական կրթութեան կատարելութեան բարձրանալու համար , պէտք եպած ողջմտութիւնը , սրախ ազնուութիւնը , հոգւոյ վեհութիւնը , բարոյական բարին , եւ առաքինութեանց ամէն տեսակ ձիրքերը , նկարներն իւր անձի վրայ պատկերացունէ՝ ուսման ջանիւք , գործնական աշխատութեամբ , բարի անձանց պատուաբեր առաքինական գործոց հետեւողութեամբ :

Աշակերտը իւր գլուխը խոնարհեցունելու է կրթութեան ծանր լուծին սակ , որ կարողանայ ինքզինք բարձրացունել բարոյականի կատարելութեան : Կրթութիւնն է որ զբնական մարդն կոփելով , տաշելով , իբրեւ բարոյական մարդ , ի հանդէս կը բերէ : Ուսուցիչն է որ իմացականի , բարոյականի սկզբունքները կը գետեղէ ուսանողի թարմ սրտի եւ հոգւոյ մէջ , զի աշակերտն ինքնին չի գիտեր թէ ի՞նչ է իմացականը , բարոյականն ու անոնց առաջ բերած բարի եւ պատուաբեր արդիւնքները :

Ուսուցչի պաշտօնն է բնական մարդը , բնականի բնութեան վիճակէն կրթելով հեռացունել , եւ նորս սրտի եւ հոգւոյ խորհուրդներու մէջ բարի հունտերը

սերմանել , եւ սրտին ու խորհուրդներու մէջէն ապա-
կանարար մուլութիւնները հեռացունել :

Ուսուցչի պաշտօնն է շօշափել ուսանողի մարմնոյ
կազմական վիճակը եւ կարողութիւնքն , մտայ իմացա-
կանի ընդունելութիւնն , բարոյական ուսման ընդունակ
լինելուն կամ չի լինելուն յարմարութիւնը , նորա առան-
ձին բնութեան յատկութիւնները , սրտի եւ բաղձանաց
միտումները , իմանայ թէ , ի՞նչ ուսման եւ արհեստի
տրամադիր է , եւ թէ ի՞նչ ուսման եւ արհեստի փափաք
ցոյց կուտայ . որպէս զի ըստ այնմ հրահանդէ ուսանողի
նպատակին համապատասխանն : Երբ ուսանող բնակա-
նէն բարի է , կրթութիւնը զայն շուտով կը կատարելա-
գործէ , անոնք որ ի բնէ տրամադիր են , անոնցմէ շա-
տերը , ինքնօգնութեամբ կատարելագործած են իրենք
զիրենք : Տղայի մը սրտին ազդող մեծ կրթութիւնը ,
իւր բարեւէր մօր ներշնչումն է , որ մօր գորովագութ
սրտէն կը բլխի . հոգ չէ թէ մայրը առանց ուսման լինի ,
նա միշտ իւր զաւկի բարեկրթութիւնն եւ բարեկեցու-
թիւնը կը փափաքի , միակ թէ բնութեամբ ախտաւոր
չի լինին , թէ մայր եւ թէ տղան :

Ուսուցիչը պէտք է որ բանականի բնութենէն քա-
ղելով ցոյց տայ աչակերտին , բարոյական բնութեան
դէմ հակառակողը , վնասարեւ տգեղ զգացումները ,
անասնական կենաց համեմատ բնականի յօռի կրից եւ
բաղձանաց անհաճոյ եւ վնասակար գործերը , նաեւ
իբրեւ օրինակ առաջ բերէ , բարի , բարոյական եւ հա-
մեստ կենցաղավարութիւն մը ունեցող պատուաբեր
գործոց բարի օրինակները , եւ ուսուցանէ որ տղան
միշտ ջանայ բարւոյն կողմն երթայ , եւ չարերէն հրա-
ժարի , եւ իւր տեսակցութիւն աւելի պատուաւոր
մարդկանց հետ լինի , եւ վնասակար ու ախտամոզնե-
րէն զզուշանայ եւ հեռի մնայ :

Ուսուցիչը, գիտնալու է թէ, ա՛յլ է սրտի եւ կամաց կրթութիւնն, ա՛յլ է մտաց կրթութիւնն, որ մարդոյն ճշմարիտ նկարագիրն է, զի մտաց կրթութիւնը, մեծ մասամբ, ուսանողի մտաց լուսաւորութիւն տալ է. սակայն զօրաւոր միտքը, երկսայրի սուր է, եթէ ուղիղ նկարագրի առաջնորդուի, շատ բարի է եւ պատուաբեր, իսկ եթէ կամաց եւ սրտի բնական իղձերուն հետեւի, վնասաբեր կը դառնայ. այս պատճառաւ, ամէն բանէն աւելի՛ մտաց իմացականի մշակութիւնը պէտք է որ ուղղութեան մէջ մնայ, զի սրտի եւ կամաց ազնուացումը, մտաց բարի խորհուրդներէն առաջ կուգան :

Մենք շատ անգամ զօրաւոր մտքի տէր անձինք կը տեսնեմք, բայց զանոնք թէ չեմք սիրեր եւ թէ չեմք պատուեր կամ յարգեր, եւ անոնցմէ հեռի մնալ կ'ուզեմք, եւ ասոր պատճառն այն է որ, մենք զանոնք լաւ նկարագրի տէր չեմք տեսներ. այն տեսակ անձանց կարելի է որ միտքը առողջ լինի, կամքերնին, սրտերնին ապականեալ է :

Մարդոյն ճշմարիտ արժանապատուութիւնը գիտութեան վրայ հիմնուած չէ, այլ անոր բարի եւ վայելուչ կենցաղավարութեան եւ հոգւոյ ու սրտի ազնուութեան վրայ, եւ բարի կրթութեան վրայ հաստատուած է : Աշխատութիւնը գիտութեան լուսատու լապտերն է. աշխատութիւնը մինակ ուսանելու համար չէ, այլ արհեստները ձեռք բերելու համար ալ աշատութիւնն հարկաւոր է :

Շատ աշխատելով մեռնողներու թիւը քիչ է, բայց ծոյլ չաշխատողներէն շատերը կը մեռնին, զի անաշխատ կեանքը ապականարար ցեց է, որ մարդուն մարմինը եւ հոգին ի միասին կ'ապականէ եւ մարդն իւր նիւթական կարողութիւններէն զրկելով կ'աղքատացունէ :

Անաշխատ կեանքն եւ ծուլութիւնը լերան գլուխ նստող հսկայ մարդիկը անօթի մնալու կը դատապարտէ, եւ յուսահատութեան մէջէն նոքա երբ շարժումն ընել կուզեն, ըստ որում անոնց շարժելու կարողութիւնը սպառած է, անկարողութիւնը զիրենք թաւազըլոր լեռան ստորոտն իջեցունելով կը մահացունէ :

Շատ աշխատողները, թէ բնապէս եւ թէ բարոյապէս սքանչելի տաղանդաւոր մարդիկ կը լինին : Գործնական օրինակները մեզ ցոյց կուտան անբաւ հարստութեան տէր շատ մը մարդոց շաշխատող զաւակները, որք մուրացկանութեան ստորին աստիճանի մէջ գտած են իրենք զիրենք : Ասոնց հակառակը, խոնարհ եւ աղքատիկ վիճակէն առաջ եկող շատ մը տղաքներն ալ, իրենց քրտնաթոր աշխատութեամբ, անբաւ հարստութեան տէր եղած են, եւ մարդկութեան շարքի մէջ մեծամեծ պատիւներու եւ բարձր աստիճաններու բարձրացած են, եւ ժողովուրդները կառավարելու մենտորները եղած են : Իմաստասէր մը ըսած է . «Աշխատութիւնը, աշխարհի տղեղութիւնը գեղեցկութեան, եւ անէժքն ալ օրհնութեան կը փոխէ» :

Հարուստները միշտ կ'օգնեն աշխատասիրին, բայց ծոյլերէն երես կը դարձունեն, որ չտեսնեն եւ ձեռքնտուութիւն չընեն : Հարստութիւն ծնողը աշխատութիւնն է, աղքատութիւն ծնողն ալ ծուլութիւնն է :

Ժամանակն ամենէն աւելի թանկագինն է, բայց ժամավաճառութիւնն ալ ամենանուսատ վաճառակաւութիւնն է, վասնզի ծախողն ալ կը սնանկանայ, առնողն ալ : Ծոյլերուն հումար ամէն բան դժուարին է, հակ աշխատողի համար ամէն բան զիւրին է :

Ծոյլ մարդը շատ կամաց կը քալէ, եւ ասոր հակառակն, աղքատութիւնն ալ անոր ետեւէն վազելով լափն կը բռնէ եւ կը նեղէ ու կը չարչարէ . աղքատ-

տութիւնը ծոյլի տունէն դուրս ելլել չ'ուզեր, միշտ հոն մնալ կուզէ. անոր համար որ աշխատասիրի դռնէն ներս մտնելու միջոց մը չունի: Մարգոյն համար աշխատութիւն պէտք է, այն որ չ'աշխատիր, կամ գող է, կամ մուրացկան, երկուքն ալ ստրկութեան եւ անպատուութեան պատկերը կը կրեն:

Այն որ չուզեր գործել, չի կրնալ ուտել, մարդկանց մեծ մասը աշխատութեամբ մեծ մարդ եղած են: Մեծ մարդ են անոնք, որք իրենց սիրտը, միտքը եւ կամքը միաբանութեամբ աշխատութեան նուիրած են: Աշխատասէր արհեստաւորը կրնայ ուսման համար եւս ժամանակ ունենալ, բայց անաշխատ ծոյլը, բնաւ ժամանակ չի գտներ, զի իւր բովանդակ ժամանակը պարպ մնալու ծախած է, վերջի ջանքը անօգուտ է: Շահելու համար աշխատութիւն պէտք է, չը վատնելու հարար, խնայողութիւն. չ'խնայողի տուն կը նմանի այն ջուրով լեցուն մեծ լճին, որ չ'խնայող կարճատեւը, կը կարծէ թէ չի սպառիր ջուրը. բայց երբ լիճը իւր վերի կողմէն ջուր չ'առներ, եւ վարի կողմէն շարունակ կուտայ, հետեւանք կը լինի ջուրի սպառումը:

Եկամուտէդ շատ աւելի ծախք մի' ընել, մտքէդ մի հեռացունել այն դժբաղդութիւնք, որք մեր աչքէն անտեսանելի են, չեն տեսնուիր: Աշխատասէրը կ'սէ. «Այս աւուր գործը վաղուան մի թողուր». իսկ ծոյլը կ'սէ. «Վաղը թող ըլլայ, միւս օրուան թող մնայ, ի՞նչ մնաս ունի»: Այս է յաջողութեան եւ անյաջողութեան միասու եւ շահու երկու դասերը:

Եթէ վաճառական ես, ճշդապահութիւնն եւ հաւատարմութիւնն յարգէ. մանաւանդ առեւտուրի մէջ, զի այս երկու բանը մեծ դրամագլուխ են առեւտուրի մէջ, եւ վստահութեան մեծ արժանիք կը վայելեն. ասոր հակառակ վարուողները խաբեբաներու անպատուու-

Թեանց մէջ կը գտնեն իրենք զիրենք : Երբ իրենք անհաւատարիմ են , ինչպէս կարելի է որ ուրիշները իրենց հաւատք ընծայեն եւ վստահութիւն ունենան անոնց վրայ :

Ու՛մ հետ որ կը խօսիս , մի՛ իմաստակեր , այլ իմաստասիրէ եւ գործերուդ հիմը բաղձանացդ իղձերուդ եւ երեւակայութեանդ վրայ մի՛ գներ , այլ ուղիղ խորհուրդներուդ վրայ հաստատէ . ամէն գործերուդ մէջ , հետեւիր խղճիդ ազգման , բարոյական առաքինութեան , եւ Աստուծոյ երկիւղածութիւնը մտքէդ մի՛ հեռացուներ : Լաւ իմացիր թէ առանց ժուժկալութեան առողջութիւն չկայ , առանց առաքինութեան պատիւ չկայ եւ առանց կրօնի երջանկութիւն չկայ : Միշտ հետեւիր բանական խորհուրդներուդ , խղճիդ ազգման , կրօնական զգացման , զի կայ էակ մը որ զքեզ կը տեսնէ , եւ անոր ձեռքը արդարութեան կշիռ մը կայ որ քու գործերդ կը կշռէ , որուն վախճանն է կամ վարձք կամ պատիժ :

Եթէ մարդիկներէն մէկը քու վրայօքդ զէջ խօսի , անոր մի՛ հակառակիր , այլ այնպիսի մի ուղիղ կեանք վարէ , որ տեսնողները չի հաւատան անոր ըսածներուն , յայնժամ դու կ'արդարանաս , նա ստախօս կը լինի , եւ ստախօսութեան մակդիրէն մեծ արհամարհական պատիժ չի կայ : Եթէ ձեռքդ օգտակար գործի մը չես կրնար գործածել , ժամանակդ մտքիդ մշակութեան տուր , ընկերութեան մէջ քիչ խօստում ըրէ , բայց խօստացածըդ շուտով կատարէ : Այն շահը որ տեւական է հոգ չէ որ քիչ լինի , զի անիկայ խելահաս մարդոյն գոհունակութիւն եւ խաղաղութիւն կը պարգեւէ . նախ շահէ յետոյ ծախսէ , շահով պարտք առնելու հետամուտ մի՛ տիր , զի անիկայ յղի օձ մ'է , որ հազարաւոր թունաբիչ ձագեր կը ծնի , եւ զքեզ ու տունդ իմրասին թոււորելով կ'ոչնչացնէ : Երիտասարդութեանդ ժամակ խնայէ որ ծերութեանդ ժամանակ հանգիստ ապ-

րիս : Ուրիշի վրայ գէշ մի՛ խօսիր . նայէ որ զու անմեղ լինիս , զի ասիկայ է կատարելութեան պայմանը :

Համբաւոյ հետամուտ մի լինիր , զի համբաւոյն վիճակը միշտ փոփոխութեան մէջ է , եւ ստուերի կը նմանի , երբեմն մարդոյն առաջէն կը փախի , որ չի բռնուի , երբեմն ալ ետեւէն կը վազէ , կարծես թէ քեզ մօտենալ կ'ուզէ , բայց երբ երեսդ անոր դարձունելով զայն բռնել ուզես , կրկին քեզմէ վազելով կը հեռանայ , մերթ կ'երկարի մերթ կը կարճնայ , երբեմն ալ բոլորովին անյայտ կը լինի : Համբաւը հասարակաց կարծեաց յարափոփոխ զրուցարանութեանց վրայ հիմնուած է , այսօր կայ , վաղը չի կայ , այսօր կը սիրէ վաղը կ'ատէ , այսօր կը համբուրէ վաղը կը խածնէ , միեւնոյն րոպէին , չբթամբը կը համբուրէ , ատամներով կը խածատէ :

Սիրէ առաքինութիւնն , որ մարդոյն ներքին բարիքն է , եւ աշխարհի բովանդակ հարստութիւնն ոչ ինչ է առաքինութեան առջեւ , վասնզի ամէն բան փոփոխական է եւ ապականացու , սակայն առաքինութիւնը , թէ անփոփոխ է եւ թէ անապական , զի անիկայ մարդոյն հոգւոյ զարդն է , զոր մէկը չի կրնար կողոպտել :

Զգուշացիր այն միջոցներէն , որք զքեզ կը խոտորեցունեն առաքինութեան ուղիդ ճանապարհէն . եւ ասոնք են , հարստանալու սէրն , հագուստի սէրը , զուարճութեան սէրն , հաց ձեռք բերելու սէրը , փառաց եւ մեծութեան հասնելու սէրն , հաճոյական սէրն . այս անտեւական եւ փոփոխական սէրը , մարդիկներէն ոմանք կը քաջալերեն , ոմանք ալ կը հարկադրեն , զի փառք եւ հաճոյք կը քաջալերեն , իսկ աղքատութիւնը կը հարկադրէ , ուրեմն զգուշացիր , ուղղամտութեան սկզբունքին հակառակ մի՛ վարուիր , ամէն փնտռածներդ աշխատութեանդ մէջն է : Եթէ աշխատիս անօթի չես մնանիր :

Խղճի օրէնք մը կայ, խիղճը իւր անգիր օրինօքը, իւր գօրութեանական գիտութեան լոյսը, մարդոյն սրտէ ի սիրտ ազդուապէս կը ցոլացունէ, եւ մեզմէ անբաժանելի ընկերակիցն է, կ'ուրախանայ մեր բարեգործութեանց վրայ, իբրեւ մեր ճշմարիտ բարեկամն եւ բարերարը, կը արտմի, կուլայ, մեր մոլի գործերու վրայ, նա մեզ միշտ ցոյց կուտայ բարիները եւ կը հրահանգէ հետի մնալ չարերէն :

Իմաստասէր մը ըսած է, «Մարդոյն մէջ բնակող խիղճը, Աստուծոյ ձայնն է. անոր ձայնը, մեր մէջէն մեզ հետ լռելեայն կը խօսի եւ ցոյց կուտայ, ըրէ, եւ մի' ընկեր պատուէրները եւ հրահանգներն : Ուրեմն հետեւէ խղճի ձայնին եւ կրօնական զգացման :

Կրօնքն, որ հաւատոյ վրայ հիմնեալ, սրտի բարի զգացում մ'է, նա մարդոյն կուտայ այն արժանապատուութեան ամենաբարձր խոստումը, որ աշխարհի ամէն բարիքներէն եւ երջանկութիւններէն գերիվերոյ է, կ'ըսէ կրօնքն, «Աշխարհի տուած բարիքը, կրկին այս աշխարհի վրայ կը մնայ : Մարդոյն համար պատրաստուած բարիք մը կայ երկնից մէջ, որ անմահ է եւ յաւիտեանական, եւ այս բարիքն անոնց է՝ որք կը հաւատան եւ բարիք կը գործեն» :

Կրօնքը կ'ըսէ, «Մարդոյն նախնական վիճակը կատարելութիւնն էր, բայց իւր բարոյական անկմամբ, իւր բնութենէն ծագումն առնող բնական կիրքերն եւ բազմանքները զօրանալով եւ ազդեցութիւնն ի գործ դնելով մարդոյն հոգեկան կարողութեանց վրայ, զայն կատարելութեան վիճակէն հանելով բնական անկատար վիճակի մէջ դրին» : Մարդն թէ բնականի բնութիւն, եւ թէ բարոյական բնութիւն իւր մէջ ծածկուած կը կրէ, որ հետզհետէ կրթութեամբ կը կատարելագործուին :

Արդ, մազն այժմ կ'աշխատի որ իւր ներկայ ան-

կատար վիճակէն ինքզինք կրթելով, ազնուացունելով եւ կատարելագործելով իւր նախնական կատարելութեան վիճակին բարձրացունէ :

Մարդն պիտի կարողանայ անկատարելութենէն կատարելութեան բարձրանալ, երբ իւր անկախ ազատ կամքով կարողանայ իւր բնական կրից եւ բաղձանաց չափազանցութեանց վրայ տիրապետել, եւ իւր մտաւորական ու բարոյական վիճակը կանոնաւորելով, իւր անկատար գործերը յեղաշրջելով, անկատարն կատարելութեան վերածել :

Մարդկութեան մէջէն անոնք, որք իրենց բնական գործերը բանականի եւ բարոյականի չեն վերածեր, նոցա բաժին կը մնայ անկատարելութեան մէջ : Կրօնի ցոյց տուած ճանապարհի մէջ այս է մարդոյն կատարելութեան եւ անկատարելութեան վիճակը :

Իմաստասիրութիւնը կ'ըսէ, «Մարդոյն կատարելութիւնը անսահման է, մարդն միայն առաքինութեան երջանկութեան եւ ճշմարտութեան մէջ կրնայ յառաջ դիմել, իւր սահմանաւոր շրջանի մէջ :

Անհոռն միայն է կատարեալ . մարդոյն հոգւոյ խորհուրդներ եւ բարոյականութիւն կը թելադրեն զմարդն ըսել եւ ընդունել թէ՛ կատարելութիւն անկատարելութենէն առաջ է . եւ թէ չընդունի թէ անհուն կատարելութիւն մը կայ, կատարելութիւնը, իրեն համար անծանօթ կը մնայ եւ անըմբռնելի : Ստոյգ է թէ մարդոյն մտաց խորհուրդներու սահմանաւոր լինելը զմարդն անկարող կ'ընէ անսահման բացարձակ էակի ամենակատարելութիւնն կատարելապէս ճանաչել, զի անտեսանելի եւ անմերձենալի ու անշօշափելի է :

Մարդոյն ստեղծական սահմանաւոր մտաց խորհուրդները կարող չեն անսահմանին Աստուծոյ խորհուրդներու գաղտնեաց հասու լինել, բայց սրտով կըմբռնէ եւ կը

հաւատայ թէ ամենակատարեալ էակ մը կայ, մարդն իւր հոգւոյ խորհուրդներով եւ սրտի բարի զգացմամբ անոր կը դիմէ եւ զայն թէ կը սիրէ եւ թէ կը պաշտէ, բայց միշտ յետամուտ է զայն ըմբռնելու :

Այս սկզբունքն է որ կը ծնանի ի մարդն անհանձ- գրտութիւն, փափաք, կարօտութիւն, որք շարունակ կ'աճին եւ առաջ կ'երթան, եւ բնաւ չեն յազենար : Ասիկայ կրօնի անյաղթելի սկզբունքն է, որ չի զիջանիր, շարունակ զմարդն կը բարձրացունէ Աստուծոյ սիրոյն շուրջ յըջան կատարել, ինչպէս որ թիթեռնակն իւր սիրելի եւ փափաքելի բոցոյն շուրջ կը դառնայ, առանց իւր թեւերու այրելէն կասկածելու : Իմաստասէր մը կ'ըսէ «Բոլոր երկրաւոր եւ անցաւոր ուրախութեանց վրայ մշտնջենապէս ապրող կրօնի զգացումը եւ ազդե- ցութիւնն է . կրօնքը մարդկային հորիզոնի վրայ ծագած երկնային պայծառ լուսին մ'է, որու վրայ մարդն ապա- հով է թէ ուրիշ ժամանակի մը մէջ առաւօտեան լուսա- փայլ լուսի մը պիտի դառնայ, եւ այն լուսինէն օրա- ցեալ ճառագայթները, մահուան շուքի տակ մթու- թեամբ պաշարեալները պիտի լուսաւորէ, նոր եւ տե- ւական փառաւոր կեանքի մը մէջ» :

Յիսուս կ'ըսէ . «Աստուած հոգի է, եւ անոր եր- կրպագուներ պէտք է որ հոգւով եւ ճշմարտութեամբ անոր երկրպագութիւն ընեն» : Աւետարանի ձեռք եր- կու բան կայ . մինն է մեղաց սոսկումն, միւսն անսահ- ման ներդութիւն : Յիսուսի Աւետարանը հաւատք, բա- րեգործութիւն, սէր առ Աստուած եւ առ ընկերօ կը պահանջէ :

Կ'ըսէ հաւատք «Այս աշխարհի ցաւեր, այս աշխար- թի հետ կը վերջանայ . ամէն ցաւոց բժիշկն երկնքէն ջած կրօնքն է, եւ կ'ըսէ ցաւագարին, ես միայն համ- արութեամբք եւ հաւատոյդ յոյսերով կրնամ զքեզ

մխիթարել, դու երկնից կենաց մէջ կրնաս քոյ ամէն ցաւերէս ազատիլ, զի այս աշխարհ տունն անիծից, ցաւոց եւ տանջանաց է, երկնից մէջ հանգստութիւն եւ փառք կայ»։ Ուրեմն հաւատա, յուսա՛, եւ համբերէ, մի դադրիր Աստուծոյ ապաւինելէ եւ բարեգործելէ, զի մարդոյ յաւիտենական տունն երկինքն է, որ երանելիներու կայանքն է :

ՅՈՒՂԱՆՆԷՍ ԵՄ ՄԻՅԹԷՐԵԱՆ

Է. — Ի՞նչ է իմաստասիրի գիտութեան առարկան :

Պ. — Իմաստասիրի գիտութեան առարկան ճշմարտութիւնն է, ուր կը լինի թող լինի, ուրկէ կուգայ թող գայ. բաւ է որ ճշմարիտ լինի :

Այս գիտութիւնը մարդոյն մտաց խորհուրդներուն կը հետեւի եւ իւր սկզբունքները տրամաբանական ձեռնարկութեանց վրայ կը հիմնէ : Եւ ամէն գիտութեանց մէջ իւր իմաստասիրութեան լոյսը կը փայլեցունէ :

Այս գիտութիւնը զգերբնականն չի մերժեր. բայց կարգ մը խնդիրներ կան, որք գերբնական չեն, այլ բնագիտութեան օրէնքէն, սկզբունքներէն կ'առնեն իրենց լուծումը եւ բացատրութիւնը. անոնք իբրեւ գերբնական չ'ընդունիր :

Այս գիտութեան առարկաներն են նաեւ շարժումը, զօրութիւնը, նիւթը, կեանքը, ժամանակը, միջոցը. կը քննէ տիեզերական մարմինները, անոնց իրարու հետ ունեցած հաղորդակցութիւնք եւ յարաբերութիւնները. իբրեւ հոգեբան, հոգեոյ կարողութեանց մէջ եւս մտնելով, քննութիւնը եւ գննութիւնները կը կատարէ. կը քննէ սկզբունքները, պատճառները, անոնց հետեւանք եղող արդիւնքները եւ կ'ըսէ. հոգին մարդոյն կենսական սկզբունքն է, իսկ միտքը մարդոյն իմացական կարողութիւնն է. եւ կ'ըսէ ամէն սկզբնաւորեալ առար-

կաները եւ մարմինները , օրինաց նոյնութեամբ զիրենք սկզբնաւորող անտեղանելոյն պիտի վերադառնան :

Միայն կարգ մը հաւատալեաց վերաբերեալ խնդիրներ կան , որոց բացատրութեան չի մօտենար եւ կ'ըսէ , այդ հաւատոյ բաժինն է . եւ կը լռէ այս մասին :

Փիլիսոփայն աւելի ընութեան մէջ եղածն կը քննէ , կիմաստասիրէ . նա նոր բան մը չի ստեղծեր , մինակ ընութեան տուածները տարբեր ձեւերու եւ կերպերու կը վերածէ . տկարամտի եւ փիլիսոփայի գիտցածները միեւնոյն բաներն են :

Նա իւր աշակերտեալին սորվեցուցած միջոցին կ'ըսէ , քոյ մէջդ նայէ , սորվել ուղածդ մէջդ կը գտնես , ես միայն քոյ մէջդ եղածները կը ճշդեմ , կ'որոշեմ , կը զանազանեմ եւ անոնց իրարու հետ ունեցած յարաբերութիւնները քեզ ցոյց կուտամ :

Փիլիսոփայ իմաստասիրի բուն նպատակն ճշմարտութիւն փնտռել , գտնելն է : Նա իրաց եւ առարկայից փոփոխութեանց հետ , իւր գիտութիւնն ալ կը փոխէ , վասնզի եթէ իւր գիտութիւնը չի փոխէ , սուան ճշմարտի հետ կը փոխուի :

Բարոյականի մէջ խնաստութիւնը գիտութենէն նախապատիւ է , զի բարոյականի մէջ ուղղութիւն ներմուծելու համար , ոչ թէ ընական գիտութիւնը , այլ իմաստութիւնն է որ մարդոց կրից եւ բաղձանաց չափ դնելով կը խոնարհեցունէ հոգւոյ խորհուրդներուն բարձր նպատակի մը համար :

Ստոյգ է թէ հոգին էութիւն է , բայց իմաստութիւնը հոգւոյն պատահումն է , սակայն իմաստութիւնը հոգիէն գերազանց է :

Եւ այն հոգին որ իւր մէջ իմաստութիւն չի կրեր , այն հոգին լոյս չունեցող արեգակ կը համարուի կամ թէ դրախտ մը , որ իւր մէջ երանելիները չունի :

Իմաստութիւնն է որ կը սահմանէ, կը քննէ, կ'որոշէ կը դատէ, կ'ուղղէ վէճերը եւ անհամաձայն կարծիքները համաձայնութեան բերելով կը կարգաւորէ եւ կը խաղաղեցունէ :

Իմաստութիւնը իւր հեռատես լոյսը ամէն գիտութեանց եւ արհեստից մէջ կը փայլեցունէ :

Իմաստութիւնը, հոգեբանութեան մէջ մեծ պաշտօն մը կը կատարէ, մտաց խորհուրդներուն լոյս կուտայ, եւ կը զօրացունէ հիւանդ միտքերը, կը զօրացունէ եւ կը բժշկէ եւ անոնց ցոյց կուտայ ստոյգն եւ ճշմարիտն :

Աշխարհ կառուարող իշխանք եւ դատաւորք իմաստութեան լոյսէն առաջնորդուելով ուղղապէս կը դատեն եւ կը կառուարեն : Սո՛հեմ մարդն իմաստունէն կ'առաջնորդուի . իմաստութիւնն, իւր նուրբ տեսութեամբն կը որոշէ . աննիւթն, նիւթականէն, անզգալին զգայականէն, գոյացութիւնը պատահումէն . տեսակն իւր անհատէն, սեռը իւր տեսակէն, իրարու հետ խառնուած սեռերը սկզբնական օրէնքներու վերածելով անոնց մասունքները կը լուսարանէ : Եւ կ'սկսի որոշեալ անմահ հոգին մահկանացու մարմինին . եւ իմանալ կուզէ թէ, արդեօք հոգին հիւլէից կուտակութիւն մի է, եւ անկէ առաջ եկած է թէ ուրիշ սկզբնապատճառէ մը : Հոգին ջո՛ւր է, օ՞դ է, հո՛ւր է, թէ արարածոց Արարչի ստեղծագործութենէն առաջ եկած էյութեանկան զօրութիւն մի է : Եւ իմանալ կ'ուզէ թէ հոգին ի՞նչպէս կզգայ, կ'իմանայ եւ կը խորհի ու կը գործէ, կուզէ գիտնալ թէ անմահ հոգին իւր նիւթական մարմինէն բաժանուած ժամանակ, ո՛ւր կ'երթայ եւ ի՞նչ վիճակի մէջ կը մնայ, նաեւ քննելով հասու կը լինի թէ այս տիեզերական մեծ շէնքին շինուածապետ մը կայ 'ի հարկէ, որ ամենակարող է եւ ամենիմաստ, որ կարող եղած է տիեզերք հոգեւորել, խնամել եւ կառավարել :

Իմաստութիւնը զնիւթ եւ գընութիւն զննելով կը հետեւցունէ ըսել թէ , ասոնց ամենուն վախճանը կ'երթայ յաւիտենականին Աստուծոյ բարձր կամաց վրայ կը հանգչի :

Վերոյիշեալները խորհիլ , քննել , գիտնալ , հասկնալ եւ հասկցունելն է իմաստասիր պարտք եւ կոչումը :

Իմաստասէր , իւր մարմնոյ աչքէն ի դատ , մտաց լուսաւորեալ պայծառ խորհուրդներու աչքին եւս պէտք ունի . նա նախապէս իրմէն մի քանի թանկագին բաներ եւս պիտի կորսնցունէ , այն է , քաղցր քունը , մտաց եւ մարմնոյ հանգստութիւնը եւ պիտի ունենայ յարատեւ աշխատութիւն . սրտի նեղութիւնը պիտի կորսընցունէ իւր առողջութիւնը , եւ պէտք է որ ունենայ հաստատ միտք , մաքուր կեանք , անաչառ քննադատութիւն , նուրբ խորհուրդները եւ ուղիղ դատումն :

Բ Ա Ն Ի Գ Ի Տ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Այս գիտութիւնը , մարդուն համար , ճշմարտութեան գործարան , իմացականութեան լուսատու լապտերն է :

Բանն է որ իմացականութիւնը խորհրդոց հետ կը միացունէ եւ կը հաստատէ , եւ ներդաշնակութեան մէջ կը գնէ :

Բանը բնութենէն իմացականութեան մէջ ներմուծուած անհամաձայնութիւնք կը բառնայ , նախնական ճշմարտութիւնք յառաջ բերելով :

Բանը խորհրդոյ եւ լեզուի պայմանն է . նա է որ ւր սկզբանց գաղափարաց միջոցաւ , իրբւեւ մտաց օրէնք , շտապնորդէ իմացականի գործողութեանց ուղղութեան հետեւելու :

Ուսանողներու համար, կրկնեալ պատուէրները, խրատները, յորդորները, չ'են կրնար այն արդիւնքն առաջ բերել, ինչ որ զօրաւոր կերպով առաջ կը բերեն բանականութեան խորհուրդները: Զի բանականի խորհուրդներն են որ, մարդոյն միւս կենդանիներէն աւելի մեծ նախապատուութիւնը կուտան: Ուրեմն ուսուցանելու մէջ, ամէն բանէն աւելի, ուսանողի բանականութեան խորհուրդները կրկնելու է, որ կարողանայ ամէն բանը խորհելով, տրամաբանելով ըմբռնել եւ անմոռանալի պահել:

Երբ ուսանողը իւր ուսանելի առարկան ճանաչէ, գիտնայ եւ բանականութեան խորհուրդներուն համաձայն գտնէ, սիրով եւ յօժարութեամբ կը փարի անոր եւ առաջ կը տանի: Մարդը բռնական օրէնքներուն չուզելով, ակամայ եւ առ երկիւղի կը հնազանդի, իսկ ազատ օրէնքները, զորս ուսանողը կը տեսնէ եւ բանաւոր կը դատէ եւ իւր հաճոյից եւ շահուն համապատասխան կը գտնէ, այն օրէնքները յօժարութեամբ եւ սիրով կը գործադրէ:

Լ. — Հունաւորն է նախ թէ անհունն:

Պ. — Անհունութիւնը նախ է, եւ հունաւորն անհունէն առած է իւր ծագումը: Հարկ է, հունաւորն հասկնալու համար, նախ անհունն ճանաչել եւ ըմբռնել. սակայն ոմանք, հունաւորները աստիճանաբար քննելով անհունին կը բարձրանան. ոմանք ալ անհունէն սկսելով հունաւորաց կը խոնարհին. ոմանք ալ անհունը չեն գիտեր. նիւթէն կ'ելլեն, նիւթին կը վերադառնան:

Ստոյգ է թէ անհունը անտեսանելի, անըմբռնելի է, բայց նորա կարողութիւնը, զօրութիւնը, իմաստութիւնը, ինքնին կը փայլի մեր գիտութեանց արհեստներու բարոյականի եւ կրօնական դասակարգութեանց մէջ:

Ամէն բան իւր պատճառն ունի, ըսել, ճշմարտութիւն մը կայ լինելոյն հաստատութիւնն է :

Ամէն բանի հաւաքումը կ'երթայ բացարձակի վերայ կը հանդէշի, որ անսահման է, ամենակատարեալ է, վասնզի իւր էութիւնը ուրիշէն առած չէ. ինքը յինքնն է, եւ ուրիշին կարօտ չէ : Մարդն անկարող կը մնայ բացարձակին հասու լինել եւ ճանաչել, վասնզի նա թէ անհուն է եւ թէ անտեսանելի, եւ կարելի չէ որ հունաւոր միտքը կամ խորհուրդը կարող լինի զանհունն իւր հունաւոր մտաց առարկայ ընել, եւ զայն իւր մտաց մէջը ամփոփել : Կրօնի հպատակ մարդն զբացարձակն հաւատով եւ սրտի սիրով ու զգացմամբ միայն կրնայ ըմբռնել, եւ նորա գործերէն հետեցունելով, ըսել թէ այս տիեզերքը անհուն բացարձակ էակի գործերն են, հունաւոր միտք կամ պատահումը չի կրնար տիեզերք կազմակերպել, կառավարել, եւ խնամել, ամէն բաները անհունի իմաստութեան եւ կամեցողութեան թելէն կախեալ կը շարժեն :

Հաւատացեալ մարդն կ'ըռէ .

Աստուած յաւիտենական է. բայց նորա սահմանը եւ կարգադրութիւնք յաւիտենական չեն, այլ սահմանաւոր են, զի նոցա տեւականութիւնը Աստուծոյ բացարձակ կամեցողութենէն կախեալ է. ընական մարդ իրաւունք չունի առ ոչինչ համարել բացարձակի հոգոյն այն ազդումները եւ զգացումները, որք յԱստուծոյ առ մարդն մտաւարութիւն ցոյց տալով, մարդոյն հոգւոյ խորհուրդներուն եւ սրտի զգացմանց կ'ազդէ ըմբռնել, եւ իւր գոյութեան սկզբնապատճառն ճանաչել :

Եւ այս տեսակ ցոյացումները ստէպ տեսնուած է մարդկանց հոգիէ առ հոգի, սրտէ 'ի սիրտ :

Այս Աստուածային հոգւոյ ցոյացումն է որ կ'ամրապնդէ զմարդն, իւր սրտով եւ ջերմ հաւատով ըմբռն-

նել անհուն բացարձակի էութիւնը . զի բացարձակն , 'ի սկզբանէ մարդոյն հոգւոյ խորհուրդներու եւ սրտի սիրոյ մէջ ծածուկ գոգիւ մը եւ յայանի մեծութիւն մը զետեղած է , որոցմէ մարդն թելադրեալ՝ շարունակ բարձրանալ կ'ուզէ , հաւատով եւ բարեգործութեամբ , առ իւր սկզբնապատճառն , ուրկէ որ առած է իւր հոգւոյ էութիւնը եւ գոյութիւնը ու հոգեւոր եւ մարմնաւոր կենդանութեան սկզբնական կենսականութիւնը : Զմարդըն տարակուսութեան մէջ պահող , ի սկզբանէ անհունի եւ հունաւորաց մասին ինքնագոյութեան մեծ խնդիր մը եւս կայ , կարծեաց զանազանութեանց անհամաձայնութիւնն է , նա է որ զմարդն միշտ անհանգիստ ընելով զէպի խուզարկութեան կը մղէ եւ մարդն իւր իլծերէն թելադրեալ շարունակ կը խուզարկէ հունաւորները եւ անոնց պատճառները եւ նոցա սահմաններէն անցնելով , կուզէ ինքնագոյացութիւն եւ ամէնիմաստ եւ ամենակատարելութիւն ունեցող ինքնագոյ էակն ճանաչել , որ այն էակն ամէն պատճառեալներու սկզբնապատճառն լինի . եւ մարդն անոր արարածոց արարիչն է ըսելով եւ դաւանելով հանգստութիւն մը իմանայ . մարդն այս մասին շատ մը տարակուսական կարծեաց մէջ վարանելով չի յաջողեցաւ եզրակացութեան մը վրայ կայանալով վճռաբար ըսել թէ հունաւորն է ինքնագոյ , թէ անհունն է ինքնագոյ , եւ շարունակ կը խորհի թէ բացարձակն ճիշտ է , քե միջ է . նոցա մասին մարդն բազմաթիւ կարծեաց մէջէն Յիսուսի սկզբունք ընդունեց , զի նա ըսած է , հոգի է Աստուածը , եւ երկրպագուաց պարտ է հոգւով եւ ճշմարտութեամբ երկրպագանել նմայ : Այս սկզբունքէն թելադրեալ մարդն , աւելի բանաւոր կը դատէ ինքնագոյ բացարձակն ընդունել , եւ այս բանականի խորհուրդներուն աւելի մօտ է . վասն զի աւելի բարձր է

խորհող ինքնագոյ հոգեղէն էութիւն մը , քան անձնաւորութեան խորհուրդ եւ իմացականութիւն չունեցող նիւթական ցիր եւ ցան տարերք :

Ողջմտութիւնը կ'ըսէ , բացարձակն խորհող էակ մ'է , տիեզերքը ինքնին իր մը չէ , այլ իրի մը , այսինքն բացարձակ էակի խորհրդոց զօրութեանց եւ իմաստուն օրինաց կարգադրութեանց արդիւնքն է :

Եթէ մարդոյն միտք հաստատապէս չ'ըմբռներ զբացարձակն , չէր յօժարիր նորա ետեւէն գնալու , մարդն խորհելով կը ճանաչէ , սրտով կ'զգայ թէ ինքը թերի է եւ անկատար , մարդոյն իւր թերի լեներոյն ճանաչումը , զինք կ'առաջնորդէ , կը բարձրացունէ բացարձակի անթերի հասողութեան մէջը փնտուել իւր ըզձալին : Բանականութեան սկզբունքները կ'ստիպեն զմարդն , բացարձակին բարձրանալ եւ խորհիլ նորա անսահմանութեան , կատարելութեան , սրբութեան եւ ամենակարողութեան , իմաստութեան , մեծութեան եւ ճշմարտութեան վրայ :

Փ Ի Լ Ի Ս Ո Փ Ա Յ Ա Կ Ա Ն Գ Ի Տ Ո Ի Թ Ի Ի Ն Ը

Հ. — Այս գիտութիւնը ինչ կ'ըսէ տիեզերաց վախճանի համար :

Պ. — Փիլիսոփայական գիտութիւնը անգործարանաւոր նիւթոց , եւ գործարանաւոր նիւթոց օրէնքներ միմիանց կարօտ ըլլալու պէտքն առաջ բերելով կ'ըսէ , մէկին սեփական օրէնքը մինչեւ ցմիւսն կը ձգուի եւ եսանելին անտեսանելոյն հետ կը կապէ :

Անգործարան նիւթոց օրէնքը կ'երթայ գործարանորի օրինաց կը հպի , որպէս զի գործարանաւորի ղմութիւնը եւ սնունդ հաստատ պահէ :

Օրէնքը , զբնականն ընդարձակելով , կը բարձրացունէ հոգեղէն օրինաց որ իւր բնութենէն շատ բարձր է . ստոյգ է թէ , անգործարան նիւթը , գործարանաւոր շնչաւորէն շատ ստորին է , բայց այն բանը որ շնչաւորի մէջ կը տեսնուի , այն բանը 'ի սկզբանէ անգործարան նիւթի մէջ ծածկեալ կը մնար , ըստ նախնական կարգադրութեան եւ նախասահմանութեան : Անգործարան նիւթոյ օրէնքը եւ զօրութիւնն կը բարձրանան գործարանաւորի բարձր սահմանին , զի անոր համար անհրաժեշտ պէտք մի է , գործարանաւորի կազմութիւն առաջ բերելու եւ սննդատուութեամբ զայն կերակրելու եւ պահելու համար : Եւ այս մասին գործարանաւորն , ինքն կը խոնարհի անգործարանաւորի հետ կը միանայ եւ զայն կը բարձրացունէ իրեն ծառայեցնելու :

Բուսեղէն տունկերը , որք անգործարանաւոր են , զի մարդոյն եւ անասնական կենդանեաց պէս կամայական շարժումն չունին , նոքա իրենց յատուկ օրէնքն ունին , որով կ'որոշուին նիւթի անգործարանաւորներէն , սակայն իրենց հաղորդակցութիւնները չ'են կրտրեր , եւ ոչ ալ կ'օտարանան անոնցմէ : Այլ խոնարհելով կիջնեն անգործարան նիւթին , որ կարող լինին սնունդ առնելով իրենց պտղաբերութիւնը ցոյց տալ :

Այսպէս ալ անգործարան նիւթը իւր սեփական օրէնքն ունի , եւ ինքը իւր օրէնքներով հաստատ կը մնայ :

Գործարանաւորն , անգործարաններուն իջնելով , իւր զօրաւոր ազդեցութեամբն , զայն կենսաւորելու սահմանին կը բարձրացունէ , առանց անգործարանաւոր նիւթի սեփական օրէնքը ջնջելու , միայն թէ անոր օրէնքները նուաճելով , իւր բարձրագոյն օրինաց կը ծառայեցունէ :

Այս օրինաց համաձայն է մարդոյն բնական եւ

բանական հոգեղէն օրէնքներու , միմիանց հետ ունեցած միութեան եւ միաւորութեան կերպը եւ եղանակը :

Մարդոյն բնական օրէնքը չի դադրիր բնական օրէնք լինելէ , նա իւր սեփական օրէնքները անջնչելի պահելով հանդերձ , բանականի հոգեւորի օրինաց կը հնազանդի , եւ հոգեւորի օրէնքներէն կը նուաճուի , որով կը յաջողի բանական մարդոյն հոգեղէն բնութեան բարձրանալ :

Հոգեղէնը կը միանայ բնականի հետ , զբնականն նուաճելով կը բարձրացունէ իւր հոգեղէն կենացը :

Կրտէ գիտութիւնը , ամէն տեսանելիները կը ծագին եւ առաջ կուգան անտեսանելիէն , եւ վերստին անտեսանելիին պիտի վերադառնան :

Բնութեան մէջ գտնուած օրէնքները մէկ է , բայց այլ եւ այլ եղանակաւ կը գործեն եւ կը տեսնուին :

Նիւթը իւր նախնական էութեան մէջ անտեսանելի է , նաեւ զնիւթն 'ի գործ դնող օրէնքն ալ անտեսանելի է :

Իրաց բնութենէն առաջ եկած օրէնքները , տիեզերական եւ յաւիտենական են . օրէնքը կարգ մի է , որ ամէն բանը իւր սահմանի մէջ պահելով կը կառաւարէ , թէ տեսանելի տիեզերաց մէջ եւ թէ անտեսանելի աշխարհի մէջ :

Օրէնքը , իբրեւ օղակ , համօրէն տիեզերք միմեանց հետ հաղորդակցութեանց մէջ գնելով կը կառավարէ . համօրէն տիեզերաց մէջ գործող օրինաց սահմանումը , մէկ յաւիտենական օրէնսդրի հեղինակութենէն կը բըղխին եւ առաջ կուգան :

Տեսանելի նիւթական առարկաներու խորագոյն հիմունքը , անտեսանելիին , հոգեւորին եւ մտաւորականին մէջ ծածուկ պահուած կը մնան : Զի տեսանելին կեղեւ է , իսկ անտեսանելին ծուծ է , նիւթականները

պատկեր կամ կերպարան են , իսկ անտեսանելին եւ հոգեւորն ստուգապէս ճշմարտութիւն է :

Բնութեան մասունքները որոշող զօրութիւնք , ամբողջութեան մէջ ծածկուած կը մնան : Բնութեան օրինաց միութիւնը այլ եւ այլ արդեանց մէջ կը փայլի :

Ինչպէս որ լոյսը մէկ կեդրոնէ կը բղխի , բայց լուսոյ շառաւիղները զանազան ճառագայթներու բաժնուելով , այլ եւ այլ գեղեցիկ գոյներովը տիեզերաց վրայ տարածեալ կը ծածանին : Անտեսանելին տեսանելւոյն նախորդն է , տիեզերաց ամէն տեսանելիները , անտեսանելւոյն կը դիմեն . զտեսանելին կառավարող օրէնք եւ զօրութիւնք , անտեսանելիէն հոսելով առաջ եկած են : Բնութիւնը այն բաներու թանձրացեալն է , եւ այն բաներն ալ տեսանելւոյն բանին յայտարարութիւններն են . կըսէ Պօղոս առաքեալն , պիտի դայ ժամանակ որ ապականացուն տեղի պիտի տայ անապականին , եղծանելին՝ անեղծանելւոյն , ժամանակաւորն՝ յաւիտեանականին :

Երբ ապականացուն թօթափեմք , զանապականն պիտի զգենու՞մք եւ պիտի տեսնու՞իմք , ինչպէս որ կը տեսնեմք . եւ մահկանացուն զանմահութիւն կ'զգենու եւ տէր ու ժառանգ կը լինի :

Բնութեան ծոցի մէջ ծածուկ պահուած անակնկալ իրողութիւններ կան , զորս մարդն չի տեսներ , նոքա յանկարծակի կուգան մարդոյն վիճակն կը յեղաշրջեն , մերթ դէպի բարին եւ մերթ դէպի չարն : Ասոնք մարդոյն գիտութենէն եւ կամեցողութենէն դուրս անձանօթ բաներ են , որոց վրայ մարդուն դատումը չի կրնար դատաստան ընել եւ վճիռ տալ :

Եւ ասոնց պատճառները խառնաշփոթ վիճակներէն կ'առնեն իրենց ծագումն :

Այս անլուծանելի իրողութեանց մէջն է որ մարդոյն խորհուրդները կանգ առնելով կըսեն :

Բնութիւնը իւր միակերպ ընթացքի հետ, երբեմն զանազան ձեւակերպութեանց տակ, իւր գործելու եղանակները կը փոխէ :

Այս պարագային մէջ, ամենարնգարձակ գիտութիւնն իւր հասկացողութիւն կորսնցունելով, եւ իւր տգիտութիւնն խոստովանելով կ'ըսէ, բնութիւն անօրինակելի արհեստանոց մ'է, մարդն անձեռնհաս է անոր գաղտնեաց խորերը թափանծելու. մարդոյն գործը երեւոյթներու հետն է մեծ մասամբ :

ԳՐԻԳՈՐ Գ. ՊԱԳԳԱԼԵԱՆ

Յ Ո Ւ Ց Ա Կ Խ Ն Դ Ր Ո Ց

	Երես
Կանխաբանութիւն	3
Սկզբնական գիտութեան և իմաստութեան ծագումն ո՞ւրկէ է	5
Մարդն թի՛նչ տեսակ գիտութեամբ կը կենցաղաւարուի	5
Մարդն ինքնաբերական գիտութենէն վերջ թի՛նչ կը սորվի	6
Խորհրդածեալ գիտութիւն մարդուն թի՛նչ կ'ուսուցանէ	7
Գիտութիւն կազմելու համար գիտասէրն թի՛նչ միջոցի կը կարօտի	7
Նիւթի վրայ խորհող թի՛նչ արդիւնք ձեռք կը բերէ	8
Մարդն իւր գիտութիւն ուրիշ թի՛նչ աղբիւրէ կը բաղէ	8
Ի՞նչ է գոյութիւն	9
Ի՞նչ է նիւթ	10
Ի՞նչ է զօրութիւն և շարժում	11
Ի՞նչ է զգացողութիւն	11
Ի՞նչ է տեսական գիտութիւն	13
Ո՞ր նախադասութիւններն են որք սկզբունք կը համարուին	13
Ի՞նչ է հոգին	14
Ի՞նչ է յիշողութիւն	17
Ունակութիւն	22
Բաղձանք	23
Հոգեբանական գիտութիւնը մարդուս թի՛նչ կ'ուսուցանէ	26
Բարոյականի պարտազգացութիւն	27
Բարոյական գիտութիւն իւր հմտութիւնները ո՞ւրսկից կ'առնէ	28
Կրօնք	37
Ի՞նչ է իմաստասիրի գիտութեան առարկայն	40
Բանի գիտութիւն	43
Հունաւորն է նախ Թէ անհունն	44
Փիլիսոփայական գիտութիւն թի՛նչ կ'ըսէ տիեզերաց համար	47

